

Dariusz SZPOPER*

Rada Państwa (1810–1917). Od subsydiarnego organu władzy rosyjskich imperatorów do izby wyższej parlamentu

We współczesnej polskiej literaturze historycznoprawnej instytucja rosyjskiej Rady Państwa (*Gosudarstwiennyj sowiet*) nie doczekała się do tej pory pełnego opracowania, co może o tyle budzić zdziwienie, iż w jej szeregach, praktycznie prawie przez cały okres funkcjonowania, znajdowali się także Litwini i Polacy, zaś przedmiotem aktywności Rady często pozostawały takie sfery, które dotyczyły problemów ziem byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i jej mieszkańców. W polskich opracowaniach o charakterze syntetycznym Radzie Państwa, co w pełni zrozumiałe, poświęca się dość mało miejsca, zaś informacje, które są tam podawane, dotyczące też ustroju Rosji imperialnej, często są po prostu błędne, co nie jest już jednak w żadnym stopniu aprobowlane¹.

Ta sytuacja zainspirowała mnie do nieśmiałej próby zmierzenia się z tym tematem, z pełnym przekonaniem, że jest to zaledwie przyczynek do dziejów Rady Państwa, tym bardziej że w wyniku wydarzeń, które w początkach XX stulecia wstrząsnęły podwalinami Imperium Rosyjskiego, stała się ona w kwietniu 1906 r. wyższą izbą parlamentu, obok powstałej wówczas Dumy Państwowej

* Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, e-mail: dszpopper@wp.pl.

¹ Por. T. Maciejewski, *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*, Warszawa 2013, s. 166, który nie wiedząc czemu podaje, że poprzedniczka Rady Państwa, powstała w 1801 r. Rada Nieustająca, funkcjonować miała rzekomo aż do 1882 r. (sic!), zaś Piotr Stołypin miałby być według tego autora pierwszym rosyjskim premierem (!), piastującym ten urząd w latach 1906–1911. Błędne są także dane dotyczące składu Rady Nieustającej – liczyła ona nie, jak informuje T. Maciejewski, 12 osób, gdyż na przestrzeni lat 1801–1809 zasiadało w niej aż 33 członków, z tego 16 powołanych w 1801 r., czyli w pierwszym roku jej funkcjonowania, zaś w jej składzie nie znaleźli się wyłącznie arystokraci, ale także przedstawiciele szlachty i urzędnicy. Historia Rosji nie zna także kanclerza Nesselrode o imieniu Konrad (sic!); zob.: D.N. Sziłow, Ju.A. Kuźmin, *Człony Gosudarstwiennowo sowieta Rossijskiej impierii 1801–1906. Biobibliograficzeskij sprawocznik*, S.[ankt]-Peterburg 2007, s. 897; D.N. Sziłow, *Gosudarstwiennyje diejatelji Rossijskiej impierii 1802–1917. Biobibliograficzeskij sprawocznik*, S.[ankt] Peterburg 2001, s. 774, który z kolei podaje, że P.A. Stołypin był trzecim premierem po S.Ju. Witte i I.L. Goremykinie. *Notabene* hrabia Witte stał od 1903 r. na czele Komitetu Ministrów.

(*Gosudarstwiennaja дума*) pełniącej rolę izby niższej². Sama nazwa Rady Państwa funkcjonowała w Rosji carskiej oficjalnie już jednak znacznie wcześniej, bo od pierwszej dekady XIX w., kiedy to cesarz Aleksander I z datą 1 stycznia 1810 r. ogłosił swój manifest o powołaniu tej instytucji³. Już podczas panowania tego imperatora, które rozpoczęło się w marcu 1801 r.⁴, funkcjonowały też inne ciała doradcze: początkowo Rada przy Dworze Najwyższym (*Sowiet pri wysoczajszem dworze*), która rychło po objęciu tronu przez Aleksandra I, bo już 30 marca, zastąpiona została przez Radę Nieustającą (*Niepremiennyj sowiet*), a ta z kolei uległa przekształceniu w Radę Państwa w 1810 r.⁵ Nie odegrała ona zresztą specjalnie istotnej roli w dziejach Rosji tego okresu, a na pewno też nie zrealizowała celu, jakim w opinii elity politycznej tego państwa miało się stać chociażby minimalne ograniczenie samodzierżawia i w przekonaniu wybitnego badacza tej epoki Sergieja Władimirowicza Mironienko „[...] istniała nie tyle w praktyce, co wyłącznie na papierze”⁶.

Powstała w 1810 r. Rada Państwa była nie tylko następczynią Rady Nieustającej, ale także częścią szeroko zakrojonego planu reform realizowanego w początkach panowania Aleksandra I. Inicjatywę jej powołania należy przypisać koncepcjom bliskiego współpracownika cesarza – Michaiła Michajłowicza Speranskiego, któremu polecono przygotowanie szczegółów ustrojowej reorganizacji państwa⁷. W sporządzonym przez niego w 1809 r. Wprowadzeniu do zbioru praw państwowych opatrzonego podtytułem Plan powszechnego przekształcenia państwowego (*Wwedenije k ułożeniu gosudarstwiennych zakonow. Plan wseobszczewo gosudarstwiennowo obrazowanija*), szkicując zadania, do jakich powołana byłaby Rada Państwa, M. Speranski pisał, iż tworzy ona: 1) „[...] stan, w którym wszystkie działania władzy ustawodawczej, sądowej i wykonawczej w głównych jej przejawach łączą się i przezeń trafiają do władzy suwerena i od niej są przekazywane dalej”; 2) „Dlatego wszystkie projekty prawa, ustaw i instytucji przedkłada się i rozpatruje w Radzie Państwa

² W.W. Zacharow et al., *1150 let rossijskoj gosudarstwiennosti. Ewolucija prawa i prawowych institutow w istorii rossijskoj gosudarstwiennosti*, Moskwa 2012, s. 297; A.F. Smirnow, *Gosudarstwiennaja дума Rossijskoj imperii 1906–1917. Istoriko-prawowoj очерk*, Moskwa 1998, s. 179–180; W.A. Demin, *Gosudarstwiennaja дума Rossiji (1906–1917): Mechanizm funkcionirowanija*, Moskwa 1996, s. 6.

³ Manifest, „*Obrazowanije Gosudarstwiennowo Sowieta*”, [w:] *Zakonodatelstwo imperatora Aleksandra I. 1801–1811 gody*, red. W.A. Tomsinow, Moskwa 2011, s. 396–415.

⁴ P. Grebielskij, A. Mirwis, *Dom Romanowych. Biograficzeskije swedenija o czenach carstwawaszego doma, ich predkach i rodstwiennikach*, Sankt-Peterburg 1992, s. 85; L. Bazyłow, *Dzieje Rosji 1801–1917*, Warszawa 1977, s. 9; M. Heller, *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2000, s. 477; W. Fiodorow, *Aleksander I*, [w:] *Dynastia Romanowów*, red. A. Iskanderow, Warszawa 1993, s. 290; [N.M. Romanow], *Imperator Aleksandr I. Biografia*, Moskwa 2010, s. 12–14.

⁵ I.A. Isajew, *Istorija gosudarstwa i prawa Rossiji*, Moskwa 2013, s. 363; N.K. Szilder, *Imperator Aleksandr pierwyj. Jewo żizn i carstwowanije*, t. 2, Moskwa 2008, s. 20.

⁶ S.W. Mironienko, *Samodzierżawie i reformy. Politiczeskaja borba w Rossiji w naczale XIX w.*, Moskwa 1989, s. 28. W kwietniu 1801 r. liczba członków Rady Nieustającej zwiększyła się do 14 osób.

⁷ M.A. Korf, *Żizn grafa Speranskowo*, Moskwa 2014, s. 97–98.

i następnie aktem władzy państwowej kieruje się je zgodnie z przyjętym założeniem do organów ustawodawczych, sądowych i wykonawczych”; 3) „Żadne prawo, ustawa i instytucja nie mogą opuścić Rady i wejść w życie bez sankcji monarchy”⁸. Ponadto w projekcie Speranskiego założono, że kompetencje Rady Państwa rozciągać będą się także na całą sferę spraw wewnętrznych, wynikających głównie z zaistniałych sytuacji nadzwyczajnych, a ponadto organ ten miał zabierać także głos w sprawach wypowiedania wojen i zawierania przez Imperium Rosyjskie traktatów pokojowych, jak też brać udział w przygotowywaniu corocznych budżetów dochodów i wydatków, a również analizować zgłaszane nadzwyczajne potrzeby finansowe⁹. Koncepcja ta została przedstawiona cesarzowi Aleksandrowi I, który zapoznał z nią wyłącznie krąg najbliższych mu doradców: hrabiego Nikołaja Iwanowicza Sałtykowa, księcia Piotra Wasilewicza Łopuchina – ówczesnego ministra sprawiedliwości, oraz hrabiego Wiktora Pawłowicza Koczubeja, którzy propozycje Speranskiego w pełni zaakceptowali. Ten ostatni w liście skierowanym do Speranskiego wyraził nawet taki pogląd: „Nie mogę zobaczyć nie tylko żadnej niedogodności związanej z utworzeniem Rady [Państwa – D.S.], ale jestem wewnętrznie przekonany, iż może ona przysporzyć rzeczywistą korzyść. Był oczywiście czas, by zwrócić uwagę na wszystkie mankamenty tej instytucji. Patrząc wszakże na rzeczy najbardziej nawet sceptycznie, można, myślę, w sposób śmiały zgodzić się z tym, że nie może już być niczego gorszego aniżeli to, co jest”¹⁰. W następnej kolejności dopiero zapoznano z projektem kanclerza Imperium Rosyjskiego hrabiego Nikołaja Pietrowicza Rumiancewa, który zgodnie z przyjętymi założeniami miał w przypadku nieobecności zastępować monarchę podczas obrad Rady Państwa. Ostatnią z osób, z którą przedyskutowano problem, był minister wojny hrabia Aleksiej Andrejewicz Arakczajew, który z powodów ambicjonalnych dość mocno poróżnił się na tym tle ze Speranskim¹¹.

W dniu 1 stycznia 1810 r. miała miejsce inauguracja działalności Rady Państwa i był to dzień pełnego triumfu Michaiła Speranskiego. Nie tylko Aleksander I odczytał przygotowaną przez niego mowę tronową, ale także upubliczniony wówczas cesarski manifest o utworzeniu Rady Państwa wyszedł spod jego pióra. On także doradzał imperatorowi w doborze osób, które miały się znaleźć w *gremium* tworzącym tę instytucję. Tego też dnia Speranski mianowany został sekretarzem stanu, a także stanął na czele komisji powołanej do pracy nad ustawodawstwem¹².

⁸ M.M. Speranski, *Wwedenije k ułożeniu gosudarstwiennych zakonow. Plan wseobszewo gosudarstwiennowo obrazowania*, [w:] *idem, O korennych zakonach gosudarstwa*, Moskwa 2015, s. 231.

⁹ *Ibidem*, s. 232.

¹⁰ Cyt. za: M.A. Korf, *op. cit.*, s. 98.

¹¹ *Ibidem*, s. 98–99; zob. też W.A. Tomsinow, *Wremennik. Istoriceskij portret A.A. Arakczajewa*, Moskwa 2013, s. 219–221.

¹² S.M. Seredonin, *Graf M.M. Speranskij. Oczerk gosudarstwiennoj diejatelnosti*, Sankt Peterburg 1909, s. 73; A.D. Gradowski, *Naczala russkowo gosudarstwiennowo prawa*, t. 2: *Organy uprawlenija*, red. W.A. Tomsinow, Moskwa 2006, s. 223; N.K. Szilder, *op. cit.*, t. 3, s. 4–5.

Ogłoszony wówczas manifest Aleksandra I, odczytany w obecności monarchy członkom Rady Państwa osobiście przez Speranskiego, tworzył instytucję, na czele której stał imperator, zaś w przypadku jego nieobecności pracami miała kierować inna, wyznaczona przez niego osoba zasiadająca w Radzie. Członkowie Rady Państwa byli nominowani przez cesarza bądź, jak ministrowie, wchodziła do jej składu *ex officio*. Głównym celem, jaki miała realizować Rada Państwa, było przygotowywanie różnego rodzaju aktów prawnych, w taki sposób, by doprowadzić do jednolitości i spójności systemu prawa obowiązującego w Imperium Rosyjskim¹³. W strukturze Rady Państwa funkcjonowały początkowo 4 departamenty: 1) prawny, 2) do spraw wojskowych, 3) do spraw cywilnych i duchownych, 4) do spraw ekonomii państwa. Po klęsce powstania listopadowego (1830–1831) utworzony został, już pod rządami cesarza Mikołaja I w 1832 r., piąty departament – do spraw Królestwa Polskiego, na czele którego stanął jego namiestnik książę Iwan Paskiewicz¹⁴. Członkowie Rady Państwa wchodziła do składu poszczególnych departamentów i na czele każdej z tych jednostek organizacyjnych stał jeden z nich. Nie zasiadali w nich natomiast ministrowie, ale wszyscy oni tworzyli wspólnie Ogólne Zebranie Rady Państwa. Ogółem w 1810 r. Rada Państwa liczyła łącznie z cesarzem 34 członków, w tym dwóch Polaków. Byli to książę Adam Jerzy Czartoryski, zasiadający już uprzednio, od stycznia 1805 r., w Radzie Nieustającej, oraz hrabia Seweryn Potocki, w latach 1803–1817 kurator Charkowskiego Okręgu Naukowego mający znaczny udział w powstaniu uniwersytetu w Charkowie oraz od 1809 r. członek Komisji Prawniczej powołanej celem skodyfikowania prawa rosyjskiego¹⁵. Na czele departamentów stanęli: 1) hrabia Piotr Wasiliewicz Zawadowskij, który został

¹³ N.K. Szilder, *op. cit.*, t. 3, s. 5; T. Taranowski, *Historia prawa rosyjskiego*, cz. 1: *Historia ustroju państwowego*, Lwów 1928, s. 129–130; I.A. Isajew, *op. cit.*, s. 363.

¹⁴ *Manifest...*, s. 398, 401; I.A. Isajew, *op. cit.*, s. 363; W.W. Zacharow *et al.*, *op. cit.*, s. 186; A.P. Szczerbatow, *General-feldmarszał książę Paskiewicz. Jego życie i dejatielność*, t. 5: *1832–1847 gg.*, S[ankt]-Peterburg 1896, s. 53; P.N. Daniewskij, *Istorija obrazowanija Gosudarstwiennowo soiwietia w Rossiji*, S[ankt] Peterburg 1859, s. 85.

¹⁵ M.A. Korf, *op. cit.*, s. 100, podaje skład tej pierwszej Rady Państwa: 1) hr. Nikołaj Iwanowicz Sałtykow, 2) hr. Iwan Wasiliewicz Gudowicz, 3) hr. Nikołaj Pietrowicz Rumiancew, 4) ks. Aleksandr Borysowicz Kurakin, 5) hr. Aleksandr Siergiejewicz Stroganow, 6) hr. Piotr Wasiliewicz Zawadowskij, 7) Michaił Michajłowicz Filosof, 8) ks. Siergiej Fiedorocz Golicyń, 9) Wilim Pietrowicz Dezin, 10) Nikołaj Siemionowicz Mordwinow, 11) ks. Piotr Wasiliewicz Łopuchin, 12) hr. Siergiej Pietrowicz Rumiancew, 13) hr. Wiktor Pawłowicz Koczubej, 14) Aleksandr Aleksandrowicz Sabłukow, 15) markiz Iwan Iwanowicz de Trawerse, 16) Michaił Kondratiewicz Makarow, 17) hr. Dmitrij Aleksandrowicz Gurjew, 18) hr. Aleksiej Andrejewicz Arakcejew, 19) Wasilij Stepanowicz Popow, 20) hr. Aleksiej Kiryłowicz Razumowskij (por. odmiennie: D.N. Sziłow, Ju.A. Kuźmin, *op. cit.*, s. 898, którzy podają członkostwo od 1816 r.), 21) Rodion Aleksandrowicz Koszeliow, 22) Iwan Aleksiejewicz Aleksiejew, 23) Michaił Bogdanowicz Barclay de Tolly, 24) Iwan Nikołajewicz Nieplujew, 25) Iwan Wasiliewicz Tutołmin, 26) hr. Nikołaj Iwanowicz Sałtykow, 27) ks. Adam Jerzy Czartoryski, 28) Iwan Iwanowicz Dmitrijew, 29) Osip Pietrowicz Kozodawlew, 30) Iwan Andrejewicz Bejdemejer, 31) Zachar Jakowlewicz Karniejew, 32) ks. Aleksandr Nikołajewicz Golicyń, 33) hr. Seweryn Potocki, 34) Aleksandr Dmitrijewicz Bałaszow; por też: *Czartoryskij (Czartoryscy) Adam Adamowicz (Adam Jerzy)*, [w:] D.N. Sziłow, *op. cit.*, s. 713; *Potockij Sewerin Osipowicz*, [w:] D.N. Sziłow, Ju.A. Kuźmin, *op. cit.*, s. 642; L. Bazyłow, *op. cit.*, s. 19; A. Kijas, *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim 1805–1917*, Poznań 2005, s. 21.

zdymisjonowany z funkcji ministra oświecenia publicznego, by objąć kierownictwo departamentu prawnego; 2) hrabia Aleksiej Andrejewicz Arakczew, odwołany z funkcji ministra wojny – departament do spraw wojskowych; 3) książę Piotr Wasiliewicz Łopuchin, do momentu objęcia departamentu do spraw cywilnych i duchownych minister sprawiedliwości oraz 4) Nikołaj Siemionowicz Mordwinow, któremu powierzono pieczę nad departamentem ekonomicznym¹⁶. Ogólne Zebranie Rady Państwa obradowało począwszy od 1 stycznia 1810 r. raz w tygodniu w obecności cesarza Aleksandra I, który z urzędu przewodniczył tym sesjom¹⁷. Z biegiem czasu Rada Państwa rozszerzała swoje kompetencje, otrzymując pewne pełnomocnictwo w zakresie zarządu finansami monarchii, a w latach 1812–1813 uzyskiwała status sądu apelacyjnego, rozpatrując częściowo zażalenia na orzeczenia Senatu Rządzącego¹⁸. Wybitny współczesny rosyjski historyk państwa i prawa Igor Andrejewicz Isajew pisał, że przed 1906 r. liczba członków Rady Państwa była różna i wahała się na ogół w przedziale od 40 do 80 osób, mianowanych przez imperatora bądź wchodzących do jej składu z urzędu (ministrowie)¹⁹. Kreśląc portret zbiorowy członków Rady Państwa z 1825 r., będącego datą graniczną końca panowania Aleksandra I i początku rządów Mikołaja I, liczącej wówczas 42 osoby, Siergiej Mironienko wskazuje, iż w tym gremium zasiadali dwaj przedstawiciele domu panującego: imperator Aleksander I oraz jego brat wielki książę Michaił Pawłowicz, którzy z przyczyn oczywistych nie zostaną poddani tej analizie. Co do pozostałych 40 członków, to zachowały się do dnia dzisiejszego dane dotyczące jedynie nieco ponad połowy nieimperatorskiego składu Rady Państwa, bo 22 osób. W istocie rzeczy była to elita – wierzchołek drabiny biurokracji rosyjskiej. Biorąc pod uwagę obowiązującą w Imperium Rosyjskim tabelę o rangach, to wśród członków Rady Państwa najwyższą pozycją – rzeczywistego tajnego radcy pierwszej klasy – dysponował wyłącznie książę Piotr Łopuchin, którego ankieta personalna się nie zachowała. Do drugiej klasy – rzeczywistych tajnych radców – należało 77,3% analizowanych członków Rady Państwa, zaś do trzeciej klasy obejmującej tajnych radców – 22,7%. Wskazuje to jednoznacznie, że członkiem Rady Państwa zostawało się po przejściu całej drogi kariery urzędowej w Rosji, chociaż wynikało to nie tyle z obowiązującego prawa, co z przyjętej przez monarchę praktyki. Prawie wszyscy, poza M. Speranskim, członkowie Rady Państwa legitymowali się przynależnością do warstwy szlachty dziedzicznej (*potomstwiennyye dworianie*). W tej grupie był też znaczny odsetek osób pochodzenia arystokratycznego – 36,4% mogło się poszczycić tytułami hrabiowskimi oraz książę-

¹⁶ Mordwinow Nikołaj Siemionowicz, [w:] D.N. Szilow, *op. cit.*, s. 434; N.K. Szilder, *op. cit.*, t. 3, s. 8.

¹⁷ N.K. Szilder, *op. cit.*, t. 3, s. 6; M.A. Korf, *op. cit.*, s. 100–101. Korf podaje, że w pracach Ogólnego Zebrania Rady Państwa tego okresu nie uczestniczyli jej dwaj członkowie, oddaleni od dworu – hr. Iwan Wasiliewicz Gudowicz i ks. Siergiej Fiodorowicz Golicyń.

¹⁸ W.W. Zacharow *et al.*, *op. cit.*, s. 186; T. Taranowski, *op. cit.*, s. 130; S.W. Mironienko, *op. cit.*, s. 36. Mironienko podaje, że jeszcze w 1812 r. Rada Państwa stała się sądem ostatniej instancji dla spraw karnych popełnionych przez Gruzynów zamieszkujących terytorium Gruzji.

¹⁹ I.A. Isajew, *op. cit.*, s. 363.

cymi. Widoczne też były bliskie powiązania z dworem cesarskim, gdyż 31,8% z nich legitymowało się sprawowaniem funkcji dworskich. Wielu, bo aż 68,2% członków Rady Państwa było też zawodowymi wojskowymi, uczestnikami wojen prowadzonych przez Rosję w końcu XVIII i początkach XIX w. Niektórzy z tego grona, jak feldmarszałkowie Piotr Wittgenstein i Fabian Gottlieb von der Osten-Sacken czy też admirał Paweł Wasiliewicz Cziczagow, byli bohaterami wojny z napoleońską Francją z lat 1812–1814²⁰. Średni wiek członków Rady Państwa w 1825 r. wynosił 56,3 roku, 86,2% miało mniej niż 65 lat, a 45% było w wieku pomiędzy 45.–55. rokiem życia. Najmłodszymi członkami Rady Państwa w 1825 r. pozostawali wówczas czterdziestoletni szef Sztabu Głównego w randze pełnego generała (generała piechoty – *generał ot infanterii*) Iwan Iwanowicz (Hans Karl Friedrich Anton) Dybicz (von Diebtsch) oraz czterdziestoczteroletni minister spraw zagranicznych – Karl Wasiliewicz Nesselrode²¹. Z kolei najstarszym członkiem Rady Państwa był wychowawca z czasów dzieciństwa młodszych braci Aleksandra I – Mikołaja I i wielkiego księcia Michała Pawłowicza, osiemdziesięcioletni generał piechoty hrabia Matwiej Iwanowicz (Gustav Chrystian Matthias Jakob) Lambsdorff (Lambsdorf, Lamzdorf)²².

Znakomita większość członków Rady Państwa, bo aż 81,8%, legitymowała się wykształceniem domowym, a wyłącznie Arakczew oraz Dybicz byli absolwentami zakładów naukowych typu wojskowego – korpusów kadeckich. Z kolei Speranski pobierał nauki w prawosławnym seminarium duchownym, początkowo we Włodzimierzu, a następnie, od 1788 r., w Sankt Petersburgu, w Głównym Seminarium Duchownym Świętego Aleksandra Newskiego, w którym pozostawał początkowo jako student (do 1791 r.), a następnie wykładowca – aż do końca 1796 r., kiedy to dzięki osobistej interwencji cesarza Pawła I rosyjska Cerkiew prawosławna zezwoliła mu na przejście do stanu świeckiego²³.

²⁰ S.W. Mironienko, *op. cit.*, s. 37–38; D. Liven, *Rossija protiv Napoleona: Borba za Evropu 1807–1814*, pier. A.Ju. Pietrow, Moskwa 2012 (oryg. D. Liven, *Russia against Napoleon. The battle for Europe 1807 to 1814*, Allen Lane 2009), s. 362, 400, 484; por. też: *Witgensztejn (Sajn-Witgensztejn-Belburg) Piotr Christianowicz (Piotr Ludwig Adolf)* oraz *Osten-Saken Fabian Wilgelmowicz (Fabian Gotlib fon der)*, [w:] D.N. Szilow, Ju.A. Kuźmin, *op. cit.*, s. 129, 595; *Cziczagow Paweł Wasiliewicz*, [w:] D.N. Szilow, *op. cit.*, s. 727.

²¹ S.W. Mironienko, *op. cit.*, s. 38–39; *Dybicz Iwan Iwanowicz (Gans Karl Fridrich Anton)*, [w:] D.N. Szilow, Ju.A. Kuźmin, *op. cit.*, s. 272; *Nesselrode Karl Wasiliewicz*, [w:] D.N. Szilow, *op. cit.*, s. 456.

²² S.W. Mironienko, *op. cit.*, s. 39; *Lamzdorf (Lambsdorf) Matwiej Iwanowicz (Gustaf Kristian Matias fon)*, [w:] D.N. Szilow, Ju.A. Kuźmin, *op. cit.*, s. 438–439; W.B. Lincoln, *Mikołaj I*, Warszawa 1988, s. 49; N.K. Szilder, *Imperator Nikołaj I. Jewo żizn i carstwowanije*, Moskwa 2008, s. 10–11.

²³ S.W. Mironienko, *op. cit.*, s. 39; W.A. Tomsinow, *Swietilo rossijskiej biurokratii. Istoricezskij portret M.M. Speranskowo*, Moskwa 2013, s. 13–19, 39; *idem*, *Wremiennik...*, s. 26; S.M. Seredonin, *op. cit.*, s. 1. W kwestii wykształcenia domowego należy podkreślić, że w końcu XVIII i początkach XIX w. w Rosji dotyczyło ono przede wszystkim dzieci ze stanu szlacheckiego i charakteryzowało się zróżnicowanym poziomem nauczania. Na ogół kończyło się w 15. roku życia i obejmowało: arytmetykę, gramatykę języka rosyjskiego, język obcy oraz ogólne pojęcia z zakresu literatury, geografii, a także historii. W opinii specjalistów klasyfikowano je niżej aniżeli systematyczną wiedzę uzyskaną w gimnazjum. Przygotowywało do rozpoczęcia służby cywilnej, do której młodzież szlachecka stosunkowo często wstępowała w wieku kilkunastu lat (15–16), chociaż w bied-

Trudno jednoznacznie ustalić narodowość członków Rady Państwa w 1825 r., chociaż w jakiś pośredni sposób kwestię tę jest w stanie wyjaśnić przynależność wyznaniowa: 68,2% z nich deklarowało się jako prawosławni, 9,1% pozostawało w obrządku katolickim, jeden z członków Rady Państwa należał do Kościoła ewangelickiego. W przypadku 18,2% nie wykazano przynależności do żadnego z Kościołów czy religii.

Co do statusu majątkowego, to zachowały się informacje na ten temat obejmujące zaledwie 11 osób, zatem trudno byłoby te dane traktować jako w pełni reprezentatywne, chociaż w jakiś niepełny sposób ilustrują problem. Czterech członków Rady Państwa dysponowało w swoich dobrach ziemskich liczbą od 500 do 1 tys. dusz, trzech – od 2 do 4 tys., dalszych trzech dysponowało liczbą powyżej 5 tys. poddanych. Zaledwie jeden członek Rady Państwa posiadał poniżej 500 osób pozostających w zależności poddańczej. Był nim Speranski, do którego należało 379 chłopów pańszczyźnianych²⁴.

Jak się wydaje, Rada Państwa w pierwszej połowie XIX w. nie odegrała jakiegokolwiek istotnie znaczącej roli. Tę tezę zdają się potwierdzać słowa Mikołaja I, który w rozmowie z baronem Modestem Andriejewiczem Korfem, także wówczas członkiem Rady Państwa, miał w 1847 r. stwierdzić, iż: „Rada istnieje w moim mniemaniu w tym celu, ażeby uczciwie zapoznawać mnie ze swoim przekonaniem w tych kwestiach, o które pytam, ani więcej, ani też mniej [...]”. Natomiast w 1848 r., w związku z nominacją księcia Aleksandra Iwanowicza Czernyszowa na funkcję przewodniczącego Rady Państwa, Korf zapisał słowa treści następującej: „Władca nie zauważa w ogóle jakiegokolwiek istotnego problemu w rozwiązaniu tej kwestii, uważając siebie jedynie za w pełni wystarczającego dla poddźwignięcia nałożonego nań poprzez obowiązki opiekuńcze brzemienia”²⁵. Tym niemniej jednak należy odnotować, że w czasie panowania Mikołaja I doszło w 1842 r. do reformy funkcjonowania Rady Państwa. Przygotowywał ją specjalny komitet kierowany przez księcia Iłariona Wasiliewicza Wasilczikowa, stojącego wówczas na czele Rady. Poza nim w składzie komitetu znaleźli się jeszcze inni jej członkowie: hrabia Wasilij Wasiliewicz Le-

niejszych rodzinach granica ta ulegała przesunięciu do 13.–14. roku życia, a nawet do 10. Celem było jak najrychlejsze uzyskanie określonej rangi (*czynu*) urzędniczej. Jednak w pierwszej połowie XIX w. uważano za normalne wstąpienie do służby pomiędzy 16. a 18. rokiem życia. Szerzej zob.: B.N. Mironow, *Socialnaja istoria Rossiji pierioda imperii (XVIII – naczala XX w.). Genezis licznosti, demokratycznej sem'ji, graždanskowo obszczestwa i prawowo gosudarstwa*, t. 1, S.[ankt]-Peterburg 1999, s. 259–260; N.A. Iwanowa, B.P. Żeltowa, *Sostlawnoje obszczestwo Rossijskoj imperii (XVIII – naczala XX wieka)*, Moskwa 2009, s. 101.

²⁴ S.W. Mironienko, *op. cit.*, s. 39; por. też: D. Szpoper, *Kwestia chłopska w Cesarstwie Rosyjskim oraz w Królestwie Polskim w dobie panowania Aleksandra I*, [w:] *System polityczny, prawo, konstytucja i ustroj Królestwa Polskiego. W przededniu dwusetnej rocznicy powstania unii rosyjsko-polskiej*, red. L. Mażewski, Radzymin 2013, s. 29–30. Status prawny znacznej większości chłopów w dobrach prywatnych na terenie Rosji pod koniec XVIII i w początkach XIX stulecia zbliżał się do pozycji części „masy majątkowej” i w istocie rzeczy niewiele lub prawie wcale nie różniło to ich od położenia pozostałych składników tejże masy.

²⁵ Cyt. za: P.A. Zajoncowskij, *Prawitelstwiennyj aparat samodzierżawnoj Rossiji w XIX w.*, Moskwa 1978, s. 129–130; Korf Modest Andriejewicz; Czernyszow Aleksandr Iwanowicz, [w:] D.N. Szilow, *op. cit.*, s. 319, 720.

waszow, hrabia Paweł Dmitriewicz Kisieliow, hrabia Dmitrij Nikołajewicz Błudow, Wasilij Romanowicz Marczenko i baron Modest Korf – sekretarz stanu²⁶. Do tego czasu Rada Państwa wyposażona bowiem była, oprócz kompetencji z zakresu ustawodawstwa, także w uprawnienia dające jej możliwość polepszenia procesowych losów podsądnego, co wpływało również i na decyzję monarchy dotyczącą ewentualnego złagodzenia kary lub wręcz ulaskawienia. To z Senatu Rządzącego napływały sprawy do rozpatrzenia. Wykonanie jego orzeczeń na ten czas ulegało zawieszeniu aż do chwili uzyskania ostatecznego stanowiska Rady Państwa. Ponadto od 1834 r. Rada Państwa miała obowiązek wypowiedania się na wniosek ministra sprawiedliwości co do wszystkich spraw trudnych i skomplikowanych rozpatrywanych w Senacie, przy czym musiała to czynić w obecności ogółu ministrów. Poza tym Rada Państwa zajmowała również stanowisko w kwestiach administracyjnych, głównie z zakresu właściwości tzw. Komitetu Syberyjskiego²⁷.

Od 1842 r. nałożone na Radę Państwa obowiązki, tak w sferze wymiaru sprawiedliwości, jak i administracji, uległy zwiększeniu. Przede wszystkim poszerzono znacznie jej właściwości co do wypowiedania się w sprawach administracyjnych i sądowych. Od tego momentu Rada miała się zajmować m.in.: zróżnicowaną problematyką finansową – rozpatrywać przedkładane plany dochodów i wydatków poszczególnych miast Imperium Rosyjskiego, wypowiadać się o corocznych budżetach dum stołecznych miast – Sankt Petersburga i Moskwy, których wydatki rosły w latach 40. XIX stulecia w tempie niezwykle dynamicznym, a mechanizmy kontrolne tego zjawiska na niższych szczeblach aparatu państwa były stosunkowo nikłe, a także brać udział w procesie powoływania wszelkiego rodzaju towarzystw akcyjnych na obszarze Rosji²⁸. Ponadto nałożony został na Radę Państwa także obowiązek konsultowania spraw osób, które miały zostać nobilitowane i wejść w szeregi stanu szlacheckiego (*dworianstwa*) bądź też pozbawione prawa przynależności do tej grupy społecznej. Rada także stała się właściwa w sprawach nadań tytułów arystokratycznych (baronowskich, hrabiowskich oraz książęcych), jak również innych godności honorowych. Uległy również zwiększeniu kompetencje sądowe Rady Państwa, która w wielu sprawach stawała się instancją nadrzędną wobec orzeczeń Senatu Rządzącego. Prowadziła też postępowania przygotowawcze (śledztwa) zlecone przez cesarza przeciwko wysokiej rangi urzędnikom państwowym: generał-gubernatorom i ministrom. Jednocześnie w reformie 1842 r. osłabiona została funkcja Rady Państwa związana z konsultacjami na etapie tworzenia prawa. W dużej mierze dotychczasowe kompetencje Rady przelane zostały na rzecz II Wydziału Kancelarii Własnej Jego Cesarskiej Mości (*II otdelenije sobstvennoj Jewo Imperatorskowo Wieliczesstwa kancelarii*). Rada Państwa mogła co praw-

²⁶ W.G. Szczegłow, *Gosudarstwiennyj sowiet w Rossiji w pierwyj wiek jewo obrazowanija i diejatel'nosti (30 marta 1810 – 1901 goda). Istoriko-juridiczeskij oczerk*, Jarosław 1903, s. 69; B.A. Wasiliczikow, *Wspominanija*, Moskwa–Pskow 2003, s. 35.

²⁷ W.G. Szczegłow, *op. cit.*, s. 68–69.

²⁸ *Ibidem*, s. 70; A.F. Pisarkowa, *Gorodskije reformy w Rossiji i Moskowskaja дума*, Moskwa 2010, s. 71.

da występować do II Wydziału Kancelarii, ale jedynie po uzyskaniu uprzedniej zgody cesarza i prawie wyłącznie co do kwestii wynikających z potrzeby nowelizacji obowiązujących już aktów prawnych. Wyjątkiem były potrzeby wynikłe z konieczności likwidacji luki w funkcjonującym prawie bądź wad aktów normatywnych²⁹.

Siergiej Mironienko zwraca uwagę, iż w latach panowania Mikołaja I (1825–1855) wyraźnie zarysowały się zatem dwie tendencje: 1) raczej sporadyczna obecność cesarza na posiedzeniach Rady Państwa, który uczestniczył w nich w przeciągu trzydziestu lat swoich rządów zaledwie siedmiokrotnie³⁰; 2) znaczny wzrost średniej wieku członków Rady Państwa, szczególnie w pierwszej połowie lat 50. XIX stulecia³¹.

Otóż według danych na dzień 1 stycznia 1853 r. przytoczonych przez wybitnego rosyjskiego badacza XIX w. Piotra Andrejewicza Zajonczkowskiego w składzie Rady Państwa zasiadało 59 osób. Z tego grona 11 członków to byli ministrowie oraz kierujący resortami, którym przysługiwały uprawnienia ministerialne – wszyscy oni *ex lege* wchodziłi do gremium tworzącego Radę Państwa. Ponadto 3 osoby były przedstawicielami rosyjskiej rodziny panującej: księżę Piotr Georgiewicz Oldenburski, syn siostry Mikołaja I, wielkiej księżnej Jekateriny Pawłowny, wielki księżę Aleksander Nikołajewicz – od 1855 r. imperator Aleksander II, i jego młodszy brat wielki księżę Konstanty Nikołajewicz pełniący w latach 1862–1864 funkcję namiestnika Królestwa Polskiego. Nie zachowały się natomiast informacje źródłowe dotyczące członka Rady Państwa o nazwisku von der Flite³². Analizie zostały poddane zatem informacje doty-

²⁹ W.G. Szczegłow, *op. cit.*, s. 70–73; P.A. Zajonczkowskij, *op. cit.*, s. 130.

³⁰ M.A. Korf, *Wasszewstiwje na prestol imperatora Nikolaja I*, Sankt Peterburg 1857, s. 112–115; P.N. Daniewskij, *op. cit.*, s. 96–97, którzy podają, że Mikołaj II uczestniczył w posiedzeniach Rady Państwa w następujących datach: 13 i 15 grudnia 1825 r. (nadzwyczajna sesja); 21 grudnia 1829 r., gdy rozpatrywano propozycje obniżenia oprocentowania w rosyjskich instytucjach kredytowych z 5% do 4%; 26 kwietnia 1830 r. przy debacie nad projektem manifestu dotyczącego służby cywilnej; 19 stycznia 1833 r., gdy dyskutowano nad Zbiorem Praw Cesarstwa Rosyjskiego; 1 lutego 1833 r. podczas obrad nad manifestem proklamującym wejście w życie Zbioru Praw Cesarstwa Rosyjskiego; 30 marca 1842 r. podczas debaty nad projektem aktu normatywnego (*ukazu*) przygotowanego przez Senat Rządzący, a dotyczącego możliwości oddawania przez właścicieli ziemskich części arealów gruntowych chłopom w dzierżawę. Podczas pobytów na posiedzeniach Rady Państwa cesarz zajmował miejsce *vis á vis* przewodniczącego, z lewej swej strony mając referującego. Krzesło cesarskie stało tam, gdzie zwykle zasiadał przedstawiciel departamentu prawnego, którego podczas obecności imperatora przesadzano bardziej w lewo.

³¹ S.W. Mironienko, *op. cit.*, s. 38.

³² Informacja o członku Rady Państwa o takim nazwisku (lub też: van der Flit *vel* von der Flit) nie została umieszczona również w: D.N. Szilow, Ju.A. Kuźmin, *op. cit.*, s. 823–833. S.S. Tatiszczew, *Imperator Aleksander II. Jego życie i carstwowanie*, t. 1, S.[ankt]-Peterburg 1911, s. 100 podaje, że początkowo następcą tronu zasiadał w Radzie Państwa bez prawa głosu. Inni autorzy – *Oldenburgskij Piotr Georgijewicz (Konstantin Fridrich Piotr)*, *princ.*, [w:] D.N. Szilow, *op. cit.*, s. 479–480; T. Antonowa, *Konstantin Nikołajewicz Romanow. „Obratit'sia k Rossiji, czto by ona sama so boju prawila...”*, [w:] *Rossijskij liberalizm: idei i ludi*, red. A.A. Kara-Murza, Moskwa 2007, s. 198; L. Zawiałowa, K. Orłow, *Wielikij kniaź Konstantin Nikołajewicz i wielikije kniazia Konstantinowiczi. Istorija semji*, Sankt-Peterburg 2009, s. 65 – podają, iż wielki księżę Konstanty Nikołajewicz zasiadał, podobnie jak jego starszy brat przyszły cesarz Aleksander II, w Radzie Państwa od dnia

czące pozostałych 55 członków Rady Państwa. Zauważyć należy, że ich status społeczny był prawie jednolity – 54 z nich przynależało do stanu szlacheckiego, z tego 29 osób nosiło tytuły rodowe: jaśnie oświeconych książąt (*światlejszych kniaziej*) – 3; książąt – 7; hrabiów – 17; baronów – 2. Z grona 55 członków Rady Państwa 19 należało do świty cesarskiej, 5 miało rangi dworskie, a 2 posiadało honorową godność dworską szambelana (*kamergier, kamerher*). Oprócz tego czterech członków Rady było „rzeczywistymi szambelanami” (*diejstwitelnyj kamergier*), który to tytuł nie wiązał się z hierarchią dworu imperatorskiego. W tej liczbie byli m.in. kanclerz Karl Wasiliewicz Nesselrode oraz rzeczywisty tajny radca pierwszej klasy książę Siergiej Michajłowicz Golicyn. Podsumowując zatem, poza osobami związanymi z domem panującym aż 30 członków Rady Państwa pozostawało w relacjach z dworem monarszym, co wynosiło 54%. Prawie połowa z 55 analizowanych osób miała stopień wojskowy generała (27 członków Rady Państwa, w tym jeden rzeczywisty tajny radca Paweł Aleksiejewicz Tuczko, którego przeniesiono z korpusu generalskiego)³³.

Biorąc pod uwagę kryterium wyznaniowe, to 41 członków Rady deklarowało swą przynależność do Cerkwi prawosławnej, 5 do Kościoła rzymskokatolickiego, a 9 należało do obrządku reformowanego (luterańskiego)³⁴.

Przejdźmy teraz do przesłedzenia przedziałów wiekowych, w jakich pozostawali członkowie Rady Państwa 1 stycznia 1853 r. Tak więc zaledwie 3 z nich miało pomiędzy 45. a 50. rokiem życia (5,4%), w grupie obejmującej osoby od 51. do 60. roku mieściło się 15 członków Rady (27,4%), z tego 6 nie przekroczyło 55. roku życia. Najliczniejsi byli członkowie Rady, którzy mieścili się pomiędzy 61. a 70. rokiem życia. Było ich 24 (43,6%), z tego 11 przekroczyło 66. rok życia. 11 osób było w wieku powyżej 70 lat (23,6%), z czego w przedziale od 71. do 75. roku życia było 7 członków Rady Państwa, 3 mieściło się w grupie wiekowej 76–80 lat, zaś kolejnych 3 znajdowało się pomiędzy 81. a 85. rokiem życia. Co do wykształcenia tych osób, to 10 z nich ukończyło szkoły wyższe (uniwersytety lub licea). Na poziomie wykształcenia średniego (kolegia, prywatne zakłady naukowo-wychowawcze, czyli tzw. *pansiony*, korpusy kadetów) pozostawało 7 członków Rady Państwa, zaś pozostałych 38 otrzymało jedynie wykształcenie domowe. W opinii ministra sekretarza stanu barona Korfa intelektualny poziom członków Rady Państwa – poza kilkoma wyjątkami, głównie z najmłodszego grona – nie budził entuzjazmu, a wręcz przeciwnie, napawał olbrzymią obawą³⁵.

3 stycznia 1849 r. bez prawa głosu, pełnoprawnym jej członkiem stając się z początkiem września 1850 r.; por. też: A.W. Gołowin, *Materiały dla żiznieopisanija carewiczka i wielikowo kniazia Konstantina Nikołajewicza*, Sankt-Peterburg 2006, s. 58.

³³ P.A. Zajoncowski, *op. cit.*, s. 130.

³⁴ *Ibidem*, s. 130. P.A. Zajoncowski przekłada bezpośrednio przynależność wyznaniową na narodowość i podaje, że 74,5% członków Rady Państwa było Rosjanami, Polacy stanowili 9,2%, a Niemcy – 16,3%.

³⁵ *Ibidem*, s. 130–131. Autor cytuje fragmenty *Dziennika* barona Korfa, który pisał w 1848 r.: „Z 40 osób jest zaledwie pięciu lub sześciu, i to z grona najmłodszych, którzy są w stanie napisać coś poważnego w języku rosyjskim. Zaledwie dziesięciu, którzy mogą napisać coś ze składem i ła-

Po objęciu tronu przez Aleksandra II w 1855 r. systematycznie wzrastała pozycja Rady Państwa. Wiązało się to z wdrożeniem przez tego władcę szeroko zakrojonych reform, co do których to projektów ustawodawczych instytucja ta musiała się obligatoryjnie wypowiadać³⁶. Monarcha ten jednak pilnie przestrzegał zasady, by Rada, a szczególnie zasiadający w niej ministrowie oraz inni zwierzchnicy poszczególnych instytucji z uprawnieniami szefów resortów, nie naruszała fundamentalnej zasady rosyjskiej państwowości tego okresu – samodzielnia, i nie uzurpowała sobie prawa inicjatywy ustawodawczej, które było wyłączną prerogatywą cesarską. Wyraziło się to w słynnej frazie wypowiedzianej przez Aleksandra II, która brzmiała: *Sowiet nie predłagajet, a tolko rozsmatrywajet projekty nowych zakonow* („Rada nie przedkłada, a tylko rozpatruje projekty nowych praw”)³⁷.

Rola Rady Państwa na niwie prawotwórczej wzrosła szczególnie w związku z dokonującą się reformą sądową, u której podłoża legło założenie o potrzebie rozgraniczenia wymiaru sprawiedliwości, administracji oraz władzy prawodawczej. Stąd też Rada Państwa traciła swoje uprawnienia sądowe, chociaż tylko w części. Nawet po reformie z 1864 r. pewna liczba spraw sądowych trafiała jednak do niej. Opinia Rady Państwa z 1869 r., zaaprobowana przez imperatora, zezwalała, ażeby minister sprawiedliwości bezpośrednio przekazywał cesarzowi do zatwierdzenia wyroki Senatu Rządzącego w sprawach karnych, a także inne przyjęte jednogłośnie. Natomiast niejednomyślne orzeczenia Senatu nadal miały trafiać do Rady Państwa celem ich opiniowania przed przekazaniem do zatwierdzenia przez władcę³⁸. Poczynając od 1862 r., rozszerzyły się też kompetencje Rady Państwa w sprawach finansowych i gospodarczych, zaczęła się ona wypowiadać praktycznie w sprawie budżetów prawie wszystkich instytucji państwowych oraz stała się najwyższym organem kontrolującym w kwestiach zarządu państwem, któremu corocznie ministrowie i kierujący innymi urzędami centralnymi musieli składać sprawozdania ze swojej działalności. Ponadto członkowie Rady uzyskali przywilej, którym dysponowali już sekretarze stanu oraz osoby z najbliższego otoczenia monarchy – świty cesarskiej, zezwalający na bezpośrednie pojawienie się w określonych sytuacjach przed obliczem cesarskim bez konieczności uzyskiwania uprzedniego zezwolenia, co w sposób wydatny wzmacniało ich pozycję w hierarchii wyższych urzędników państwowych³⁹.

dem oraz w pełni prawidłowo, nie mam na myśli nawet jakiegokolwiek dokumentu, co to, to nie, ale głupią notatkę”. W 1848 r. Korf dodawał: „Patrząc obecnie na skład naszej Rady Państwa, nie należy nie zgodzić się, że on w żaden sposób nie uległ polepszeniu w porównaniu z tym, co opisałem kilka lat wstecz”.

³⁶ W.G. Szczegłow, *op. cit.*, s. 109.

³⁷ *Ibidem*, s. 107; L.Je. Szepeliow, *Czynownyj mir Rossiji XVIII – naczało XX w.*, Sankt-Peterburg 2001, s. 68.

³⁸ W.G. Szczegłow, *op. cit.*, s. 108; N.N. Jefremowa, *Ministerstwo justicii Rossijskoj imperii 1802–1917 gg.*, Moskwa 1983, s. 67–68.

³⁹ W.G. Szczegłow, *op. cit.*, s. 108–109.

W drugiej połowie XIX w. uległa także zmianie struktura organizacyjna Rady Państwa. Tworzyły ją trzy departamenty: 1) ekonomii państwowej, 2) prawny, 3) spraw cywilnych i duchownych. Dopiero w 1901 r. powołano czwarty departament – do spraw przemysłu, nauki i handlu. W 1857 r. zlikwidowany został departament do spraw wojskowych (wojennych), zaś jego funkcje przejęła Rada Wojenna w Ministerstwie Wojny. Po 30 latach istnienia, w 1862 r., zakończył też swój byt departament do spraw Królestwa Polskiego (*departament po diełam Carstwa Polskowo*)⁴⁰.

W 1865 r. Aleksander II powołał funkcję samodzielnego przewodniczącego Rady Państwa, którym prawie aż do połowy lipca 1881 r. pozostawał jego brat, wielki książę Konstanty Nikołajewicz. Zastąpił go na tym stanowisku z kolei jego młodszy brat wielki książę Michaił Nikołajewicz, który pełnił ten urząd aż do końca lata 1905 r. Ta zmiana personalna wiązała się z nowym kierunkiem politycznych przemian zainicjowanym po objęciu tronu przez Aleksandra III, który odsunął od udziału w życiu publicznym krąg najbliższych doradców swojego ojca⁴¹. W latach rządów Aleksandra III i Mikołaja II w sposób dynamiczny powiększał się też skład Rady Państwa, by w 1903 r. osiągnąć liczebność 86 członków. Przez cały ten okres do początku XX stulecia nie zaszły też żadne zmiany w zasadach powoływania członków Rady Państwa. Nadal byli oni mianowani przez kolejnych cesarzy, zaś zasiadanie w tej instytucji traktowane było jako rodzaj swoistej synekury, tym bardziej iż z reguły pozostawali w niej zdymisjonowani ministrowie. Zdarzało się również, iż imperatorzy nominowali do składu Rady Państwa byłych generał-gubernatorów. Członkostwo w Radzie Państwa (z wyjątkiem ministrów i kierowników urzędów centralnych zasiadających w niej z tytułu pełnionych funkcji) było dożywotnie, stąd też osoby ją tworzące mogły pozwolić sobie na manifestowanie pewnej niezależności wobec władzy carskiej, co z kolei w drugiej połowie XIX w., szczególnie w okresie panowania Aleksandra III, powodowało, iż projekty aktów prawnych nie uzyskiwały w Radzie Państwa dostatecznego poparcia w głosowaniach. Powodowało to konieczność omijania przez carat konsultacji w Radzie Państwa. Przekazywano je bądź do Komitetu Ministrów, bądź też wykorzystywano ścieżkę wejścia w życie przepisów na mocy samodzielną decyzji władzy carskiej, uczynionej na podstawie stosownego wystąpienia właściwego ministra (*wy-soczaższyje powielenije*). Charakteryzował tę sytuację sekretarz stanu pełniący

⁴⁰ P.A. Zajonczkowski, *op. cit.*, s. 195; D.N. Szilow, *op. cit.*, s. 776, który podaje, że w latach 1832–1856, to jest do śmierci, departamentem do spraw Królestwa Polskiego kierował jego namiestnik książę Iwan Paskiewicz, zastępowany podczas nieobecności w Sankt Perersburgu kolejno przez: 1) Fiedora Iwanowicza Engela (1832–1837), 2) Dmitrija Wasiliewicza Daszkowa (lutylistopad 1839), 3) Dmitrija Nikołajewicza Błudowa (1840–1856). Po śmierci Paskiewicza departamentem kierował jego następca na stanowisku namiestnika Królestwa Polskiego książę Michaił Dmitrewicz Gorczakow; por. też: W.G. Szczegłow, *op. cit.*, s. 163.

⁴¹ L. Zawiałowa, K. Orłow, *op. cit.*, s. 165, 204–206; D.N. Szilow, *op. cit.*, s. 775; P.A. Zajonczkowski, *op. cit.*, s. 197. Ostatni z przywołanych autorów charakteryzuje wielkiego księcia Michaiła Nikołajewicza jako osobnika o nader wątpliwych kwalifikacjach intelektualnych, o którym po rozmowie z nim cesarzowa Eugenia (małżonka Napoleona III) miała powiedzieć „Ależ to nie człowiek, to kobyła”.

cy swoją funkcję w latach 1878–1883 Jegor Abramowicz Peretc, pisząc: „Rada Państwa niezwykle często manifestuje nadzwyczaj poważny sprzeciw wobec wnoszonych przez ministrów projektów [aktów prawnych –D.S.], dokonuje w nich istotnych zmian, a czasami je odrzuca. [...] walka z ministrami jest dla Rady Państwa nadzwyczaj trudna i dlatego zmuszona jest ona czasem zgadzać się nawet z takimi ich propozycjami, których lepiej byłoby nie zatwierdzać [...]. Oprócz tego ministrowie widują twarzą w twarz Jego Wysokość najczęściej raz w tygodniu, a referując, mają możliwość pozyskania cesarza dla swojej opinii, relacjonując sprawę nie zawsze w rzeczywistym świetle. Natomiast członkowie Rady Państwa widują cesarza tylko w czasie uroczystych posiedzeń, na których nie prowadzi się dyskusji o sprawach”⁴². Być może taka postawa Rady Państwa wiązała się z tym, iż poczynając od lat 60. XIX w., znalazło się w niej wielu wybitnych działaczy państwowych i ludzi o szerokich horyzontach intelektualnych, chociaż o różnej orientacji ideowej (liberał, minister oświecenia publicznego i bliski współpracownik wielkiego księcia Konstantego – Aleksander Wasiliewicz Gołowin, czy też Konstantin Pietrowicz Pobiedonoscew – konserwatysta i prawnik, wychowawca w czasach młodości wielkiego księcia Aleksandra Aleksandrowicza, późniejszego cesarza Aleksandra III). Z kolei w posiedzeniach Rady Państwa marginalną rolę odgrywali zasiadający w niej wielcy książęta, którzy na ogół pozostawali w swych reakcjach bierni, przychylając się do opinii większości⁴³. Sekretarz stanu Aleksander Aleksandrowicz Połowcow pełniący ten urząd w latach 1883–1892, opisując na kartach swojego *Dziennika* funkcjonowanie Rady Państwa, stwierdzał: „Przewodniczący [wielki książę Michał Nikołajewicz – D.S.] z wielką uwagą przysłuchiwał się wszystkiemu, o czym mówiono, ale nie zadając pytań, nie podsumowując wystąpień, nie kierując dyskusją, dawał im [mówcom – D.S.] pełną możliwość rozmyślenia i zawiłania, a nie rozjaśniania problemu. Stając obok niego, wielcy książęta zachowują milczenie i wyłącznie głosują tak, jak większość. Siedzący po lewej ręce przewodniczącego ministrowie tylko wtedy wchodzą w spór, gdy sprawa dotyczy ich ministerstwa”⁴⁴.

W latach 80. XIX w. Aleksander III zerwał z tradycją powoływania do składu Rady Państwa wyłącznie wysokiej rangi dygnitarzy państwowych. Wówczas to w poczcie jej członków znaleźli się m.in.: moskiewski gubernialny marszałek szlachty, hrabia Aleksiej Wasiliewicz Bobrinskij (1883 r.), powiatowy marszałek szlachty powiatu priłukskiego (gubernia połtawska) Grigorij Pawłowicz Gałagan (1882 r.), a także przedstawiciele administracji terytorialnej: senator i były gubernator guberni penzeńskiej Aleksandr Aleksandrowicz Tatiszczew

⁴² Cyt. za: P.A. Zajonczkowskij, *op. cit.*, s. 196–197.

⁴³ *Ibidem*, s. 197; A.Ju. Połunow, *K.P. Pobedonoscew w obszestwiennno-politiczeskoj i duchownoj żiżni Rossiji*, Moskwa 2010, s. 144; A.W. Repnikow, *Konserwatiwnyje modeli rossijskoj gosudarstwiennosti*, Moskwa 2014, s. 145; T. Antonowa, *Aleksandr Wasiliewicz Gołowin: „Liberał oznaczajet czełowieka, katorij nie dopuskajet proizwoła ni nad drugimi, ni nad samim soboj...”*, [w:] *Rossjskij liberalizm:idei i liudi*, red. A.A. Kara-Murza, Moskwa 2004, s. 123.

⁴⁴ A.A. Połowcow, *Dniewnik gosudarstwiennowo sekretaria w dwuch tomach*, t. 1: 1883–1886, Moskwa 2005, s. 86, zapis z dnia 12 [kwietnia 1883 r., Sankt-Petersburg].

(1892 r.) oraz gubernator guberni czernihowskiej Aleksandr Konstantinowicz Anastasjew (1892 r.). Były to osoby bliskie ideowo poglądom Aleksandra III, niektóre z nich, jak Grigorij Gałagan, znane mu jeszcze z okresu przed wstąpieniem na tron⁴⁵. Wydaje się, że niektóre z tych nominacji nie były specjalnie udane, jak w przypadku Aleksandra Konstantinowicza Anastasjewa, który nie odegrał jakiegokolwiek znaczącej roli w Radzie Państwa i raczej wśród utytułowanych kolegów, członków tego gremium, czuł się nie najlepiej, co podkreślał w swoich wspomnieniach zaprzyjaźniony z nim książę Władimir Piotrowicz Mieszczerskij⁴⁶. Powołanie Anastasjewa i Tatiszczewa w poczet członków Rady Państwa odbiło się też w tym czasie dość szerokim echem wśród establishmentu petersburskiego, przy czym – dodajmy – formułowane w tym środowisku opinie raczej nie należały do życzliwych. Książę Władimir Mieszczerskij pisał o tym fakcie: „Nominowanie dwóch nowych członków Rady Państwa, senatora Tatiszczewa i gubernatora Anastasjewa, poraziło cały urzędniczy i dygnitarski świat, szczególnie powołanie Anastasjewa, po pierwsze dlatego, że liberałowie nie dostrzegli w jego osobie ultraprawicowca, energicznego i rozsądnego gubernatora, a po drugie, iż w świecie biurokracji dokonało się niebывале wydarzenie – wyznaczenie do Rady Państwa wprost z [kręgu – D.S.] gubernatorów”⁴⁷.

W początkach XX w., w 1903 r., już pod rządami Mikołaja II, w Radzie Państwa bez uwzględniania wielkich książąt zasiadało 86 osób. Do czasów nam współczesnych zachowały się w różnych źródłach informacje o 83 osobach, zatem o 96,7% składu osobowego Rady Państwa. Z tego grona rangą rzeczywistego tajnego radcy dysponowało 41 osób, tajnego radcy – 14, generałów w pełnym stopniu – 29, zaś generałów-lejtnantów – 2. Zatem ok. 40% osób zasiadających w Radzie stanowili wysokiej rangi wojskowi, których przygotowanie zawodowe nie do końca pozostawało zbieżne z profilem działania tej instytucji. Z opisywanego grona 83 członków Rady Państwa 21 posiadało formalne związki z dworem cesarskim, w tym aż 14 było generał-adiutantami imperatora. Poza dwiema osobami wszyscy zasiadający w Radzie należeli do stanu szlacheckiego (jeden pochodził z rodziny starszego rangą wojskowego, zaś drugi z warstwy tzw. honorowych obywateli – *pocziotnych grażdian*). Spośród szlachty 17 osób nosiło rodowe tytuły arystokratyczne: książęce – 5, hrabiowskie – 9, zaś baronów było 3⁴⁸.

⁴⁵ P.A. Zajonczkowskij, *op. cit.*, s. 198; W.P. Mieszczerskij, *Wospominanija*, Moskwa 2003, s. 334, 755–756; D.N. Szilow, J.A. Kuźmin, *op. cit.*, s. 32; *ibidem*, s. 80; *ibidem*, s. 170; *ibidem*, s. 776–777; N.A. Murzanow, *Tatiszczew Aleksandr Aleksandrowicz*, [w:] *idem*, *Słownik ruskich senatorów 1711–1917 gg. Materiały dla biografij*, S.[ankt]-Peterburg 2011, s. 420. Ostatni autor podaje, że nominacja na członka Senatu Rządzącego dokonała się 31 grudnia 1886 r.

⁴⁶ W.P. Mieszczerskij, *op. cit.*, s. 809.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 808.

⁴⁸ P.A. Zajonczkowskij, *op. cit.*, s. 199, w kwestii powoływania do Rady Państwa zawodowych wojskowych cytuje fragmenty dziennika sekretarza stanu E.A. Peretca: „Jest skrajnym nieszczęściem to, że często wsadza się do Rady Państwa starych generałów, prawie niczego nie rozumiejących z problematyki ustawodawstwa. Całkiem niedawno zostali wyznaczeni Gildensztube i książę Mielikow, ale ani jeden, ani drugi nie mają samodzielnych poglądów”; por. też: N.A. Iwanowa, W.P. Żeltowa, *op. cit.*, s. 407. Autorki wyjaśniają, że kategoria *pocziotnych grażdian* to wyższa

Dokonując z kolei analizy tego grona z punktu widzenia kategorii wiekowych, to w grupie pomiędzy 46. a 50. rokiem życia mieściły się 3 osoby; w zakresie 51–55 lat – 8 osób; 56–60 lat – 11 członków Rady Państwa; 61–65 lat – 17 osób; 66–70 lat – 18; 71–75 lat – 12 osób, zaś w przedziale od 76. do 80. roku życia znalazło się także 12 członków Rady Państwa. Jedna osoba z tego gremium mieściła się w grupie wiekowej 81–85 lat, zaś dwie w przedziale 86–90 lat. Aż 79 członków Rady Państwa było wyznania prawosławnego, zaś z pozostałych czterech dwóch deklarowało katolicyzm, a dwóch protestantyzm.

Co do wykształcenia – dał się zauważyć progres liczby osób mogących się poszczycić ukończeniem wyższych uczelni. Legitymowała się nim już ponad połowa członków Rady Państwa (59 osób – 71%), zaś wykształceniem średnim – 22 osoby i 2 kolejne – domowym. Z grona posiadających wyższe wykształcenie nie mniej niż 30 osób było prawnikami.

Dane dotyczące statusu majątkowego zachowały się w przypadku 81 członków Rady Państwa. Prawem własności nieruchomości dysponowało 51 osób (62,9%), z tego 46 było właścicielami dóbr ziemskich, a 5 miało własne nieruchomości budynkowe (*dacze*). Właścicielami nie było 30 osób. 11 z grona właścicieli ziemskich wykazywało także wchodzące w skład ich majątku domy położone w stolicy – w Sankt Petersburgu. W porównaniu ze składem Rady Państwa z połowy XIX w. (1853 r.) zauważalne jest zmniejszenie liczby zasiadających w niej właścicieli ziemskich. W 1853 r. stanowili oni 92,7%, a pół wieku później już tylko 56,8% członków Rady Państwa⁴⁹.

W ostatnich latach funkcjonowania Rady Państwa w opisanym wyżej kształcie Mikołaj II na mocy manifestu z dnia 3(15) lutego 1899 r. rozszerzył jej kompetencje, włączając do nich opiniowanie projektów aktów prawnych wspólnych dla Wielkiego Księstwa Finlandzkiego i Cesarstwa Rosyjskiego. Miały one być rozpatrywane na forum Rady Państwa na zasadach ogólnych, jednak w obecności generał-gubernatora finlandzkiego i ministra sekretarza stanu Wielkiego Księstwa Finlandzkiego, a także dwóch członków Senatu finlandzkiego wyznaczonych osobistą decyzją cesarską. W opinii historiografii fińskiej przyjęte rozwiązanie nosiło cechy pewnego paradoksu, z jednej strony bowiem dążyło do unifikacji Finlandii z Cesarstwem Rosyjskim, z drugiej zaś honorowało udział przedstawicieli Finów jako jedynego narodu imperium w procesie ustawodawczym, co stanowiło *ipso facto* swoisty ewenement w wymiarze całego ówczesnego państwa rosyjskiego⁵⁰.

warstwa stanu mieszczańskiego, która ulegała dynamicznemu poszerzeniu w drugiej połowie XIX i w początkach XX w. Należały do niej z urodzenia dzieci osób posiadających szlachectwo osobiste i wyższych oficerów, urzędników i duchownych odznaczonych orderami św. Anny i św. Stanisława, duchownych luterańskich, duchowieństwa prawosławnego i obrządku ormiańsko-gregoriańskiego, wyższego personelu Cerkwi prawosławnej, legitymującego się ukończeniem seminariów lub akademii oraz stopniami naukowymi, a także niektórzy duchowni muzułmańscy, jak też osoby wypełniające odpowiedni cenzus wykształcenia.

⁴⁹ Szerzej zob. P.A. Zajoncowski, *op. cit.*, s. 200.

⁵⁰ W.G. Szczegłowski, *op. cit.*, s. 164; O. Jussila, *Wielkie Księstwo Finlandii 1809–1917*, [w:] O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii 1809–1999*, tł. B. Kojro, Kraków 2001, s. 80; *idem*, *Wielikoję Kniazestwo Finlandskoję 1809–1917*, Helsinki 2009, s. 630–631; B. Szordy-

Rada Państwa jako instytucja o charakterze doradczym w kwestiach ustawodawczych dla kolejnych władających Imperium Rosyjskim w XIX w. cesarzy zakończyła swoje istnienie w lutym 1906 r.⁵¹ W całym tym okresie zasiadali w niej, z nominacji cesarskiej, także Polacy i Litwini, zarówno z Królestwa Polskiego, jak i z guberni zabranych (*Zapadnyj Kraj*). Byli to, poza uprzednio wspomnianymi księciem Adamem Jerzym Czartoryskim (zasiadał w Radzie Państwa w latach 1810–1831) oraz hrabią Sewerynem Potockim (nominacja w 1810 r.), także: hrabia Stanisław Kostka Zamoyski (1831 r.), hrabia Stefan Grabowski (1832 r.), książę Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki (1832 r.), Aleksander Roźniecki (1832 r.), hrabia Wincenty Krasiński (1832 r.), Ignacy Turkul (1839 r.), Mateusz Gozdawa-Chrapowicki (1846 r.), hrabia Leon Potocki (1846 r.), Ludwik Tęgoborski (1848 r.), Józef Tymowski (1856 r.), Adam Lencki (1862 r.), Michał Odrowąż-Chreptowicz (1877 r.), Marek Gozdawa-Luboszczyński (1881 r.) oraz Julian Lubowicki (1904 r.)⁵².

Zasadniczą zmianę w statusie, strukturze i funkcjonowaniu Rady Państwa przyniosły wydarzenia z lat 1905–1906, kiedy to Rosja rozpoczęła swoją drogę ku monarchii konstytucyjnej. Wydane 6 sierpnia akty normatywne dotyczące powołania Dumy Państwowej oraz przeprowadzenia do niej wyborów zapowiadały przekształcenie Rady Państwa w wyższą izbę parlamentu, poprzez którą trafiać miały do aprobaty cesarskiej ewentualnie skorygowane projekty ustawodawcze przyjęte w Dumie. W przypadku uzyskania 2/3 głosów negatywnych każdej z izb projekt taki należało uważać za odrzucony. Miał być wówczas kierowany do właściwego ministerstwa celem korekty i mógł być ponownie skierowany na ścieżkę legislacyjną pod warunkiem uzyskania zgody imperatora⁵³. Przyjęcie takiego rozwiązania, jak podkreślał w swoich *Wspomnieniach* hrabia Sergiej Juliewicz Witte, pierwszy prezes Rady Ministrów Imperium Rosyjskiego, wymuszało, jako rzecz wagi szczególnej, poszerzenia dotychczasowego składu Rady Państwa o członków z wyboru, gdyż, jak to ujmował: „[...] wyłącznie

kowska, *Finlandia w polityce caratu w latach 1899–1914. Problemy rusyfikacji i unifikacji*, Gdańsk 1994, s. 28–29.

⁵¹ I.A. Isajew, *op. cit.*, s. 509–510.

⁵² D.N. Szilow, Ju.A. Kuźmin, *op. cit.*, s. 897–907, a także zamieszczone w tej pracy biogramy tych osób; por. także: P.N. Danewskij, *op. cit.*, s. 30 (tu: *Spisok predsadatelej i czenow Gosudarstwennowo sowieta a także Gosudarstwiennych Sekretarej, Stats-Sekretarej i Pomoszczikow Stats-Sekretarej Departamentow Sowieta w pierwoje piatidziesiatiletije so wremeni jewo uczerziedienija (s 1 janwaria 1810 goda po 1 janwaria 1860 goda) Priloženija – IX*), który podaje, że w przypadku nominacji do Rady Państwa miała ona z reguły charakter dożywotni, z wyjątkiem księcia Adama Jerzego Czartoryskiego. Usunięto go z tej godności wyrokiem specjalnego sądu karnego powołanego przez Mikołaja I w Warszawie w 1832 r. celem osądzenia osób biorących udział w wydarzeniach powstania listopadowego; zob. też szerzej o specjalnym sądzie karnym: A.P. Szczerbatow, *Rządy księcia Paskiewicza w Królestwie Polskim (1832–1847)*, Warszawa 1900, s. 34–42; *Uczerziedieniji osobago (wierchownago) ugołownago suda w Warszawie*, [w:] A.P. Szczerbatow, *General-feldmarszał kniaź Paskiewicz, Jewo żizn i diejatielnost’*. Priloženija k piatomu tomu. 1832–1847 gg., S.[ankt]-Peterburg 1896, s. 109–127.

⁵³ N.D. Jerofiejew, *Rossijskaja monarchiczeskaja gosudarstwiennost’ na poslednem etape swojej istorii 20 oktiabria 1894 g. – 3 marta 1917 g. Sbornik dokumentów*, Moskwa 2014, s. 121, 127 pkt 1, s. 48–49; W.A. Demin, *Wierchniaja palata Rossijskoj impierii 1906–1917*, Moskwa 2006, s. 29.

pod tym warunkiem można było stworzyć normalne relacje pomiędzy tą instytucją i Dumą Państwową⁵⁴.

Prace nad reformą Rady Państwa rozpoczęły się we wrześniu i trwały aż do początków października 1905 r. Odbywały się one pod patronatem przewodniczącego Rady Państwa hrabiego Dmitrija Martynowicza Solskiego przy współudziale części osób związanych członkostwem lub zatrudnieniem w strukturach Rady. W wypracowanym w tym kręgu projekcie przepisów regulujących nowy status Rady Państwa przewidywano dziesięcioletnią kadencję członków pochodzących z wyborów dokonywanych na forum gubernialnych zgromadzeń wyborczych spośród grona wielkich właścicieli ziemskich, a także rekomendowanych przez Akademię Nauk, uniwersytety, wszechrosyjski zjazd przedstawicieli gield i rolnictwa, Święty Synod i inne związki wyznaniowe. Wybory do Rady Państwa miały się odbywać już po dokonanej elekcji deputatów do Dumy Państwowej⁵⁵. Nad nowymi rozwiązaniami prowadzono także równoległe prace w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych – i to, jak się wydaje, znacznie wcześniej, bo jeszcze w okresie kierowania nim przez księcia Piotra Dmitrijowicza Światopełk-Mirskiego u schyłku 1904 r., który to książę polecił wówczas naczelnikowi jednej z komórek ministerstwa zajmującej się gospodarką lokalną Sergiejowi Jefimowiczowi Kryżanowskiemu opracowanie w formie notatki dla Mikołaja II projektu m.in. zreformowania Rady Państwa. Jej autor w swoich wspomnieniach podkreślał, iż w ramach niezbędnych reform ustrojowych koniecznych do przeprowadzenia w Rosji należało wprowadzić do Rady Państwa legitymujących się takim samym jak członkowie z nominacji cesarskiej statusem prawnym członków elekcyjnych powoływanych do tej funkcji przez ziemstwa gubernialne i dumy miejskie większych miast imperium⁵⁶. Kontynuując te prace już w innej rzeczywistości 1905 r., Kryżanowski wychodził z założenia, iż Rada Państwa ma być organem o charakterze zachowawczym, powstrzymującym nie zawsze racjonalne stanowisko wyrażane potencjalnie przez Dumę Państwową, w której składzie, jak przewidywano, zasiądzie wielu radykalnie nastrojonych deputowanych. W opinii Kryżanowskiego należało doprowadzić do nadania nowej Radzie Państwa takiej rangi ustrojowej, która czyniłaby z niej w hierarchii organów państwa jedną z instytucji wiodących, a jednocześnie by nie była ona postrzegana wyłącznie jako grono doświadczonych zawodowo biurokratów podejmujących uchwały na żądanie przełożonych. Proponował zatem, by w składzie zreformowanej Rady Państwa znaleźli się: po pierwsze – członkowie dziedziczni, wywodzący się z grona starszych przedstawicieli utytułowanych rodów arystokratycznych, które w opinii cesarza wyróżniły się na polach służby państwowej lub społecznej, a ponadto członkowie powoływani dożywotnio przez imperatora, których zasługi osobiste w sferze służ-

⁵⁴ [S.Ju. Witte], *Iz archiwia S.Ju. Witte. Wspominanija*, t. 2: *Rukopisniennye zamietki*, S.[ankt]-Peterburg 2003, s. 212; S.D. Martynow, *Gosudarstwo i ekonomika. Sistema Witte*, Sankt-Peterburg 2002, s. 374.

⁵⁵ W.A. Demin, *Wierchniaja palata...*, s. 29–30.

⁵⁶ [S.Je. Kryżanowski], *Wspominanija: iz bumag S.Je. Kryżanowskiego, poslednego gosudarstwiennogo sekretaria Rossijskoj imperii*, Sankt-Peterburg 2009, s. 54–56.

by na rzecz zarządu państwem czy też osiągnięte sukcesy na niwie naukowej, społecznej, bądź handlowej w sposób szczególny do tego predystynowały. Trzecią grupę tworzącą połowę składu Rady Państwa, pochodzącą z wyborów, stanowić miały osoby, które „[...] powinny okazać się nie reprezentantami swoich osobistych przemyśleń, a wizji tych stanów społecznych, na których poczuciu ładu państwowego i świadomości politycznej ma nadzieję opierać się władza państwowa”⁵⁷. Stąd też proponowano, by ci członkowie byli wybierani z kręgu szlachty i wielkich właścicieli ziemskich guberni rdzennie rosyjskich, organizacji skupiających kupców i przemysłowców, stołecznych uniwersytetów oraz Synodu lub specjalnie utworzonego Soboru Duchownego.

W początkach października 1905 r. oba projekty, zarówno procedowany pod kierunkiem hrabiego Solskiego, jak i propozycje Kryżanowskiego, skierowano wspólnie do wypracowania jednolitego stanowiska, chociaż wiodące było to pierwsze opracowanie reformy Rady Państwa. Z projektu Kryżanowskiego recypowano jedynie wprowadzenie do szeregów Rady reprezentantów duchowieństwa prawosławnego. Odrzucono natomiast proponowane przez niego gwarancje niezależności dla członków Rady Państwa z nominacji (dziedziczność i dożywność sprawowanej funkcji). Wysocy rangą dygnitarze carscy uważali, iż niezbędne jest zabezpieczenie interesów rządowych w Radzie Państwa, co miało zapobiegać bezpośrednim konfliktom na linii monarchia – Duma Państwowa. Późną jesienią 1905 r. prowadzone wówczas prace nad kształtem nowej Rady Państwa zostały jednak zawieszono⁵⁸.

Ta decyzja była wynikiem ogłoszenia w dniu 17 (30) października tego roku manifestu Mikołaja II opatrzonego tytułem O udoskonaleniu porządku państwowego, w którego treści cesarz zapowiadał przebudowę ustroju monarchii w duchu demokratycznym poprzez obdarzenie swoich poddanych fundamentalnymi wolnościami obywatelskimi: nietykalnością osobistą, swobodą słowa, sumienia oraz zgromadzeń i zrzeszeń. Ponadto akcentował wagę powoływanej właśnie Dumy Państwowej, bez akceptacji której żadne rozwiązanie o charakterze prawnym nie mogło się stać obowiązujące⁵⁹.

W tej sytuacji, gdy Duma Państwowa stawała się organem ustawodawczym, należało też adekwatnie wzmocnić pozycję Rady Państwa, co zamierzano osiągnąć poprzez uwidocznienie w jej strukturze rangi elementu elekcyjnego. Za-

⁵⁷ W.A. Demin, *Wierchniaja palata...*, s. 30.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 30–31.

⁵⁹ N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 141; I.N. Slepniow, *Put' S.Ju. Witte*, [w:] *Na izłomie epoch: wkład S.Ju. Witte w rozwitje rossijskoj gosudarstwienności. Issledowanija i publikaczi*, t. 2: S.Ju. Witte i jewo sowremenniki, red. B.W. Ananicz, R.Sz. Ganelin, Sankt Peterburg 2014, s. 25, w którym autor podkreśla rolę Siergieja Witte i wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza młodszego w sklonieniu Mikołaja II do wydania tego manifestu, jak też fakt nieprzypadkowo wybranej daty – w kolejną rocznicę „cudownego ocalenia” rodziny cesarskiej podczas katastrofy kolejowej w Borkach. Por. też [M. Romanow], *Dniewniki imperatora Nikołaja II 1894–1918*, t. 2: 1905–1918, cz. 1: 1905–1913, Moskwa 2013, s. 65, zapis z dnia 17 października [1905 r.], gdzie pod tą datą zanotowano: „Rocznica wypadku. [...] Podpisałem manifest o godzinie 5. Po takim dniu głowa stała się ciężka i myśli zaczęły się kłębić. Boże, pomóż nam uratować i uspokoić Rosję”; podobnie zob. S.B. Pawłow, *Opyt pierwoj rewolucji: Rossija 1900–1907*, Moskwa 2008, s. 355–357.

jęto się tym już w listopadzie 1905 r. i kontynuowano działania aż do lutego 1906 r.⁶⁰ W opinii większości osób uczestniczących w tych pracach Rada Państwa miała się stać izbą wyższą rosyjskiego parlamentu, skupiającą członków o konserwatywnych poglądach, a przy tym nie miała też odgrywać roli hamulca ewolucyjnych przekształceń ustroju państwa zmierzających ku monarchii konstytucyjnej. Hrabia Siergiej Witte podkreślał w swej wypowiedzi, że jedynie izba wyższa może stanowić remedium na nieodpowiedzialne i nieprzewidywalne zachowania deputowanych do Dumy Państwowej i że Rada Państwa jest jedyną instytucją imperium, która może „[...] gwarantować konserwatywny ustrój państwa, ażeby nie było bezpośrednich kolizji z władzą najwyższą” i by zarazem jej członkowie dawali odpór wszystkim poglądom skrajnym, stanowiąc wobec nich swoisty bufor. By to się mogło dokonać, należało w opinii hrabiego Witte preferować w jej składzie posłów reprezentujących środowiska zachowawcze – szlachtę, duchowieństwo prawosławne oraz przemysłowców⁶¹. Natomiast Aleksander Siemionowicz Stiszinskij, idąc w sukurs temu stanowisku, podkreślał, że „[...] Rada Państwa powinna być tarczą władzy najwyższej przed fascynacjami Dumy Państwowej”, przy tym nie należy doprowadzać do sytuacji, w której może się ona stać zaporą zmian, a najbardziej istotne jest to, by opinie Dumy docierały jednak do cesarza⁶². Rezultatem tych prac i przemyśleń stało się ogłoszenie 20 lutego manifestu Mikołaja II zatytułowanego O przekształceniu instytucji Rady Państwa i o rewizji instytucji Dumy Państwowej (*O izmieniieni uczeżdzenija Gosudarstwiennowo sowieta i o pieresmotrie uczeżdzenija Gosudarstwennoj dumy*). Dokument ten zrównywał w kwestiach ustawodawczych pozycję obu izb parlamentu rosyjskiego, co stało w sprzeczności z tekstem manifestu cesarskiego z 17 (30) października 1905 r. O udoskonaleniu porządku państwowego, który *expressis verbis* stwierdził, iż obowiązującą będzie fundamentalna zasada, że [...] żadne prawo nie wejdzie w życie bez aprobaty Dumy Państwowej⁶³.

Manifestowi z 20 lutego 1906 r. towarzyszył wydany w tej samej dacie dekret O przekształceniu instytucji Rady Państwa (*imiennoj wysoczajszej ukaz*.

⁶⁰ W.A. Demin, *Wierchniaja palata...*, s. 32; N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 204. Przewodniczył temu zebraniu osobiście Mikołaj II.

⁶¹ N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 204–205.

⁶² *Ibidem*, s. 217, w tym przedstawiona w tych protokołach szczegółowa dyskusja nad kształtem Rady Państwa.

⁶³ D.N. Szilow, *Wospominanija i dumy o pierieżitom*, Moskwa 2007, s. 400; N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 141; R. Pipes, *Rewolucja rosyjska*, tł. T. Szafar, Warszawa 1994, s. 33. Kwestia sformułowania manifestu z dnia 17 (30) października 1905 r. była także przedmiotem dyskusji na forum działaczy państwowych obradujących nad kształtem Dumy Państwowej i Rady Państwa w Carskim Siole 14 lutego 1906 r. pod przewodnictwem Mikołaja II. Przewodniczący Rady Państwa hrabia Dmitrij Solskij podkreślał wówczas w nieco innym kontekście, bo ograniczenia władzy samodzielnego użytych w manifestie sformułowaniem *nikokaj zakon* („żadna ustawa”, „żadne prawo”); wyjaśnia mu te wątpliwości członek Rady Państwa i zarazem wybitny prawnik rosyjski profesor Katedry Prawa Karnego uniwersytetu w Sankt-Petersburgu Nikołaj Stiepanowicz Tagancew: *Słowo „zakon” wpołne oprediełenno. Dekret nie jest’ zakon* („Słowo «ustawa» jest w pełni adekwatne. Dekret nie jest ustawą”), por. N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 205, protokół z 14 lutego 1906 r.

– *O piereustrojstwie uczeżdzenija Gosudarstwiennowo sowieta*), doprecyzowujący zapowiedzi ujęte w treści manifestu. Przyjęto zatem w nim, iż skład Rady Państwa dzielił się dychotomicznie: na część składającą się z członków tejże instytucji nominowanych przez cesarza oraz drugą – posłów pochodzących z wyboru. Elekcje dokonywały się na forum: 1) duchowieństwa rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, 2) gubernialnych zgromadzeń ziemskich, 3) stowarzyszeń szlacheckich, 4) Imperatorskiej Akademii Nauk i cesarskich uniwersytetów rosyjskich, 5) Rady Handlu i Manufaktur, a także jej moskiewskiej filii, jak również lokalnych komitetów handlu i manufaktur, komitetów giełdowych oraz zarządów gildii kupieckich. Zastrzegano także, że ogólna liczba członków Rady Państwa z nominacji nie powinna przewyższać liczby posłów z wyboru, przy czym ci ostatni na mocy ukazu imperatorskiego mogli być odwołani przed upływem kadencji, co powodowało zarządzenie nowych wyborów. Cesarz mógł powoływać także przewodniczącego Rady Państwa i jego zastępcę z grona członków pochodzących z jego nominacji. Kadencja posłów z wyboru miała wynosić 9 lat, chociaż co 3 lata 1/3 składu ulegać miała odnowieniu. Bierne prawo wyborcze przysługiwało mężczyznom po ukończeniu 40. roku życia, musieli oni legitymować się wykształceniem co najmniej średnim lub równorzędnym (od 1907 r. na mocy ukazu Senatu Rządzącego – uzyskanym w Rosji). Wyrok karny skazujący, pociągający za sobą utratę praw politycznych (nawet w drobnych sprawach karnych), pozbawiał czynnego prawa wyborczego do Rady Państwa, poza osobami, które zostały ulaskawione przez imperatora, a w decyzji cesarskiej *expressis verbis* zaznaczono, że korzystają one z pełni praw. Wyłączono także od udziału w wyborach gubernatorów i wicegubernatorów, burmistrzów i prezydentów miast oraz ich zastępców, a także policjantów (w guberniach, obwodach i miastach, w których pełnili swoje funkcje)⁶⁴.

W wyborach 1906 r. do pierwszego składu przekształconej Rady Państwa mandat uzyskało 98 posłów (ogółem liczyła ona 196 członków)⁶⁵, z tego 56 osób (29%) reprezentowało czynnik terytorialny, a 42 osoby (21%) były wybrane w systemie kurialnym (organizacje szlachty, handel i przemysł, środowisko akademickie, duchowieństwo prawosławne)⁶⁶. W Radzie Państwa były reprezentowane gubernie europejskiej części Imperium Rosyjskiego (jeden poseł reprezentował jedną gubernię, poza Królestwem Polskim), gdzie dominowały wielkie obszary prywatnych dóbr ziemskich oraz funkcjonował samorząd ziemski (bądź też rząd zamierzał go rychło wprowadzić). W 34 guberniach wielkorosyjskich, noworosyjskich oraz wschodnioukraińskich objętych samorządem ziemskim wybory do Rady Państwa odbywały na szczeblu gubernialnym⁶⁷. W gu-

⁶⁴ N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 223–224; W.A. Demin, *Wierchniaja palata...*, s. 39.

⁶⁵ Z. Jundziłł, *Ustrój polityczny Imperium Rosyjskiego*, Londyn 1949, s. 30.

⁶⁶ W.A. Demin, *Wierchniaja palata...*, s. 39; Z. Jundziłł, *op. cit.*, s. 30, podaje, że przy niezwykle wysokim cenzusie majątkowym podział mandatów wyglądał następująco: 6 – duchowieństwo prawosławne, 18 – stowarzyszenia szlachty, 6 – środowisko akademickie (akademia nauk i uniwersytety cesarskie), 34 – ziemstwa, 16 – gubernie bez samorządu ziemskiego, 6 – teren Królestwa Polskiego.

⁶⁷ W.A. Demin, *Wierchniaja palata...*, s. 40.

berniach, w których nie działały jeszcze wówczas struktury samorządu ziemskiego, takich jak m.in. gubernie Kraju Zachodniego: wileńska, witebska, wołyńska, grodzieńska, kijowska, kowieńska, mińska, mohylewska oraz podolska, a także w guberniach Królestwa Polskiego wybory do Rady Państwa odbywały się na nieco innych zasadach⁶⁸. Na terenie Królestwa Polskiego wybory miały charakter pośredni i dokonywały się na zjazdach właścicieli ziemskich władających swoimi dobrami od co najmniej 3 lat, w miastach gubernialnych pod przewodnictwem osób wskazanych przez władze. Każdy taki gubernialny zjazd ziemiaństwa w dziesięciu guberniach wylaniał 6 elektorów, którzy następnie na ogólnym zjeździe wyborczym w Warszawie wybierali 6 posłów do Rady Państwa reprezentujących w niej Królestwo Polskie⁶⁹. W guberniach zachodnich oraz nadbałtyckich, podobnie jak w: astrachańskiej, orenburskiej, stawropolskiej i w okręgu wojska dońskiego zwoływano w miastach gubernialnych i mieście okręgowym zjazdy obywateli ziemskich wypełniających cenzus w istocie tożsamy z obowiązującym w Królestwie Polskim. Zebraniom tym przewodniczyli gubernialni marszałkowie szlachty, a w okręgu wojska dońskiego – okręgowy marszałek szlachty. Każde z tych zgromadzeń wybierało jednego posła do Rady Państwa, przy czym w guberniach: astrachańskiej, orenburskiej, stawropolskiej, liflandzkiej, kurlandzkiej, estlandzkiej oraz w okręgu wojska dońskiego wymagano dodatkowo, by kandydaci do Rady Państwa przez co najmniej 2 kadencje sprawowali funkcję gubernialnego lub powiatowego marszałka szlachty (odpowiednio w okręgu wojska dońskiego – okręgowego lub obwodowego marszałka szlachty) bądź deputowanego powiatowego lub landrata w guberniach nadbałtyckich⁷⁰. W guberniach zachodnich taki stan rzeczy trwał aż do 1909 r., kiedy to w czerwcu zdecydowano o wyborze z tego obszaru posłów na jednoroczną kadencję, co wiązało się z zamiarem osłabienia polskiego stanu posiadania w Radzie Państwa poprzez wprowadzenie instytucji ziemstw i wyborów do izby wyższej parlamentu rosyjskiego w ich ramach⁷¹. Przyniosło to jednak sku-

⁶⁸ Szerzej o samorządzie ziemskim w Kraju Zachodnim zob. D. Szpoper, *Szlachta polska wobec kwestii samorządów ziemskich w guberniach zachodnich Imperium Rosyjskiego przed 1914 rokiem*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2002, t. 8, s. 115–139; N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 230. W podobnej sytuacji jak gubernie zachodnie oraz Królestwo Polskie znalazły się jeszcze gubernie nadbałtyckie (tzw. *ostzejskie*): kurlandzka, liflandzka i estlandzka, a także gubernie: astrachańska, orenburska, stawropolska oraz okręg wojska dońskiego.

⁶⁹ N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 231. Elektorzy musieli być właścicielami dóbr ziemskich od minimum 3 lat bądź też posiadać je co najmniej od takiego samego czasu dożywczo, płacić określone podatki gruntowe państwowe i lokalne, przy czym areal gruntu, którym rozporządzali, musiał co najmniej trzykrotnie przewyższać minimalną ilość posiadanej ziemi dającej uprawnienia do bezpośredniego uczestniczenia w powiatowym zjeździe posiadaczy ziemskich.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 230–231. Szerzej o wyborach w guberniach zachodnich i w Królestwie Polskim pisali: D. Szpoper, *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk 1999, s. 68–69; P. Wieczorkiewicz, *Polacy w petersburskiej Radzie Państwa 1906–1914*, [w:] *Losy Polaków w XIX–XX w. Studia ofiarowane Profesorowi Stefanowi Kieniewiczowi w osiemdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. B. Grochulska, J. Skowronek, Warszawa 1987, s. 98–117; zob. także E. Woyniłłowicz, *Wspomnienia 1847–1928*, cz. 1, Wilno 1931, s.121.

⁷¹ D. Szpoper, *Szlachta polska wobec kwestii...*, s. 129–137.

tek odmienny od oczekiwanego. W guberniach litewskich (wileńskiej, kowieńskiej i grodzieńskiej) ziemstwa nie zostały wprowadzone w ogóle, zaś w guberniach białoruskich (mińskiej, witebskiej, mohylewskiej) i ukraińskich (kijowskiej, podolskiej, wołyńskiej) proces ten przedłużył się aż do 1911 r. W ten sposób wybory do Rady Państwa z guberni zachodnich odbyły się w 1910 r., a posłowie sprawować mieli swój mandat aż do 1913 r. Z kolei w 1915 r., w związku z okupacją niemiecką Królestwa Polskiego, przedłużono posłom z tego terytorium ich mandaty na dalsze trzy lata, z tym zastrzeżeniem, że w miarę możliwości wybory do Rady Państwa będą mogły się odbyć jeszcze przed upływem tego okresu. W 1916 r. na podobnej zasadzie prolongowano wygasające wówczas mandaty posłów z guberni kowieńskiej, grodzieńskiej i wileńskiej. Rozwiązania tego nie zastosowano jednak w przypadku posła z guberni kurlandzkiej, która od 1915 r. nie miała swojego reprezentanta w Radzie Państwa⁷². Zrekonstruowana, w połowie pochodząca z wyborów, Rada Państwa oficjalnie zainaugurowała swoją działalność jednocześnie z otwarciem I Dumy Państwowej 27 kwietnia (10 maja) 1906 r. Uroczystość z udziałem cesarza Mikołaja II odbyła się w Pałacu Zimowym w Sankt Petersburgu we wczesnych godzinach popołudniowych⁷³. W Sali Giorgijewskiej po prawej stronie tronu stanęli umundurowani członkowie Rady Państwa, nieco dalej umieszczono przedstawicieli Senatu Rządzącego i wysokiej rangi urzędników państwowych oraz sędziów najwyższego trybunału sądowego i administracyjnego. Po tej też stronie tronu znalazły się miejsca dla korpusu dyplomatycznego. Z lewej strony natomiast ustawiono „dumców” – deputowanych do Dumy Państwowej. Poseł do Rady Państwa z guberni wileńskiej Hipolit Korwin-Milewski z Łazdun w powiecie oszmiańskim wspominał, iż liczne grono tworzyli również „mużyki i półinteligenci”, którzy „[...] umyślnie przyszli w wysokich zapyłonych butach, codziennym ubraniu, a nawet brudnej bieliźnie”. Na tym tle wybijali się Polacy, wszyscy ubrani wizytowo, we frakach i białych krawatach. Niektórzy z „dumców” jawnie wręcz manifestowali swoją wrogość wobec monarchy i imperium⁷⁴. Dama dworu hrabina Elizawieta Aleksiejewna Naryszkińska zanotowała wręcz, iż stojący *vis à vis* niej deputowani nie byli w stanie ukryć rysującego się na ich twarzach poczucia zwycięstwa⁷⁵. Imperator Mikołaj II wygłosił z pamięci mowę tronową i uczynił to „[...] pewnym, pełnym, dochodzącym do wszystkich zakątków ogromnej sali barytonem”⁷⁶. Odwołując się do uczuć patriotycznych, monarcha

⁷² W.A. Demin, *Wierchniaja palata...*, s. 41; A. Janicki, *Kurlandia w latach 1795–1915. Z dziejów guberni i jej polskiej mniejszości*, Gdańsk 2011, s. 156, który podaje, że ostatnim posłem kurlandzkim w Radzie Państwa (1912–1915) był Paul Peter Adolph von der Pahlen.

⁷³ [N. Romanow], *op. cit.*, s. 127, zapis z 27 kwietnia 1906 r.; H. Korwin-Milewski, *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*, Warszawa 1993, s. 160.

⁷⁴ W.N. Kokowcow, *Iz mojego proslowo. Wspominanija 1903–1919*, t. 1, Moskwa 1992, s. 155–156; H. Korwin-Milewski, *op. cit.*, s. 160–161.

⁷⁵ E.A. Naryszkińska, *Moi wspomnianija. Pod własťju trech carej*, Moskwa 2014, s. 363; podobnie S. Pawłow, *op. cit.*, s. 505, który cytuje relację A.W. Gierasimowa: „Wielu z tych wybrańców nie ukrywało swoich nadzwyczaj złych uczuć wobec Monarchy”.

⁷⁶ H. Korwin-Milewski, *op. cit.*, s. 161.

podkreślał ogrom zadań na polu ustawodawczym, jakie stanęły przed wybranymi przez naród posłami, apelując zarazem, by oddali „[...] wszystkie siły dla służby ojczyźnie spełnianej z poświęceniem na rzecz ustalenia potrzeb tak bliżskiemu mojemu sercu włościąństwa, oświecenia ludu i rozwoju jego dobrobytu, pamiętając, iż dla duchowej wielkości i szczęśliwości państwa nie wystarczy jedynie wolność, a konieczny jest także porządek oparty na przestrzeganiu prawa”⁷⁷. Po zakończeniu wystąpienia rozległo się „hura”, ale, jak ujął to poseł do Rady Państwa z guberni mińskiej Edward Woyniłłowicz z Sawicz w powiecie słuckim, nie było ono „[...] prawie zupełnie przez członków Dumy, złożonych z tych «drogich włości» podtrzymane”. Okrzyk był wzniesiony głównie „[...] przez starsuszków z Rady Państwa, Senatu itp.”, którzy w pełni zdawali sobie sprawę z przeobrażeń ustrojowych państwa rosyjskiego, w których osobiście uczestniczyli⁷⁸. W tym kontekście trafne wydaje się też spostrzeżenie Siergieja Jefimowicza Kryżanowskiego, ostatniego ministra sekretarza stanu Imperium Rosyjskiego, który nie omieszkał stwierdzić, iż wydarzenie to jednoznacznie dowodziło, że na przerzucenie mostu pomiędzy starą a nową Rosją szanse wydawały się raczej nikłe⁷⁹.

Otwarcie obrad zreformowanej Rady Państwa miało miejsce w domu sanktpetersburskiego Zgromadzenia Szlacheckiego przy placu Michajłowskim, gdyż dotychczasowa siedziba Rady Państwa – Pałac Maryjski – była przebudowywana i modernizowana na jej nowe potrzeby. Otworzył je przewodniczący Rady Państwa hrabia Dmitrij Martynowicz Solskij liczący sobie wówczas 72 lata. Po jego wystąpieniu członkowie Rady Państwa złożyli uroczystą przysięgę, podpisując następnie jej tekst. Podjęto także uchwałę o zredagowaniu adresu do cesarza w odpowiedzi na jego wystąpienie podczas inauguracji obu izb parlamentu. Hi-

⁷⁷ N.D. Jerofiejew, *op. cit.*, s. 341; zob. też tekst opublikowany w: „Prawitel’stiennij Wiestnik” 1906 z 28 IV 1906, nr 94, s. 1.

⁷⁸ E. Woyniłłowicz, *op. cit.*, s. 117; podobnie E.A. Naryszkina, *op. cit.*, s. 363.

⁷⁹ [S.J. Kryżanowskij], *op. cit.*, s. 91; podobnie D.N. Szipow, *List do N.A. Szipowoj*, [w:] *Predstawitielnyje uczeżdzenija Rossijskoj impierii w 1906–1917 gg. Materiały pierliustracji Departamenta policji*, red. W.W. Szeločajew, Moskwa 2014, s. 19–20. W liście dat. Sankt-Peterburg, 29 kwietnia 1906 r. Szipow pisał: „O tym, co wydarzyło się 27., wiesz już z gazet. Cesarz przemawiał bardzo dobrze i od serca. Takie było ogólne wrażenie tych chwil, a ponadto wszystko odbywało się w sposób nadzwyczaj uroczysty. Mnie osobiście towarzyszyły jednak dwa odczucia: jedno radosne, wynikające ze świadomości, że na zawsze kończy się biurokratyczny reżim, i że od tej chwili cały naród włączy się aktywnie w życie polityczne państwa. Drugie – smutne, iż zamiast budowy rzeczywiście bliskiej łączności pomiędzy monarchą i ludem, wynikającej z jego świadomości obowiązku służby na rzecz wspólnego dobra i miłości, czuć było z jednej strony, że ruch rewolucyjny stawiał się zwyciężcą w walce o prawo, a z drugiej strony – kapitulujący przed tym ruchem monarcha, niemogący we właściwym czasie pojąć, w czym zawiera się istota idei, którą nakazano mu urzeczywistnić i utożsamiać swoją władzę z interesami biurokracji. Chłopska grupa w Dumie przejawia postawę skrajnie rewolucyjną. [...] Nasza Rada [Państwa – D.S.] sama w sobie tworzy zbiorowość wszelakiej maści z przewagą elementów reakcyjnych. Członkowie z nominacji, chociaż ich nastroje się polepszyły, w żaden sposób nie mogą się oswoić z nowymi realiami i odrzucić tradycję starego reżimu. Nie mogą się przyzwyczaić do myśli, że trzeba mówić i zachowywać się zgodnie z sumieniem i oczekiwaniami, a wszyscy oni wspólnie [kierują się tym – D.S.] na co spojrzy imperator”.

polit Korwin-Milewski w imieniu polskich posłów do Rady Państwa włączył do jego treści słowa: „Ku świetlanej przyszłości Państwa Rosyjskiego, tworzonych przez różne narody, dążymy wszyscy, [pozostając] w nieustannym przekonaniu, że wzajemna sprawiedliwość i szacunek dla narodowej i terytorialnej odrębności doprowadzą do wzajemnego zrozumienia, natchną do budowy w niedalekim czasie świadomej zbiorowości, silnego i dobrze urządzonego Państwa Rosyjskiego dla szczęścia narodów i sławy Monarchy”⁸⁰. Rychło też hrabia Sol-skij z uwagi na zły stan zdrowia ustąpił ze swojego stanowiska, a funkcję przewodniczącego już w maju 1906 r. objął jego dotychczasowy zastępca i równole-tak Edward Wasiliewicz Frisch⁸¹. Rada Państwa jako wyższa izba parlamen-tu rosyjskiego przetrwała do końca monarchii. W dniu 6 października 1917 r. Rząd Tymczasowy zwolnił ze swoich obowiązków posłów z wyboru, zaś 13 grud-nia 1917 r. Rada Komisarzy Ludowych wydała dekret likwidujący Radę Pań-stwa ostatecznie⁸². Analizując jej działalność w zreformowanej formie, trzeba podkreślić, że w latach 1906–1917 zajęła się 3550 projektami aktów prawnych przygotowanych przez kolejne Dumy Państwowe, z tego odrzuciła 46, w przy-padku 19 odmówiła rozpatrzenia, a 158 nie zdążyła się zająć. Co do 39 dalszych projektów nie zdążono zakończyć procedur zmierzających do uzyskania kon-sensusu. Jednak aż 3921 projektów aktów prawnych (93%) uzyskało aprobatę wyższej izby parlamentu bez istotnych poprawek. W tej liczbie mieszczą się zarówno ustawy związane z reformą agrarną Piotra Arkadiejewicza Stołypina, jak i takie, które miały doprowadzić do podniesienia wydatków na oświatę, re-formy ustawodawstwa cywilnego i karnego czy też wymiaru sprawiedliwości. Nie udało się jednak poprzez reformę parlamentarną 1906 r. doprowadzić do koabitacji władzy i szerokich mas społeczeństwa carskiej Rosji⁸³.

⁸⁰ D.N. Szipow, *op. cit.*, s. 437, 440, podaje dzień 28 kwietnia 1906 r. jako datę pierwszego posie-dzenia zreformowanej Rady Państwa; H. Korwin-Milewski, *op. cit.*, s. 161, informuje natomiast, że odbyło się ono 27 kwietnia 1906 r. w kilka godzin po wygłoszeniu przez Mikołaja II mowy trono-wej w Sali Gieorgijewskij Pałacu Zimowego; podobnie: *Gosudarstwiennyj sowiet*, red. A. G. [sygn. nierozwiązana], M. L[ewenson], S.[ankt]-Peterburg 1907, s. 9, które to wydawnictwo także poda-je dzień 27 kwietnia 1906 r. jako datę pierwszego posiedzenia izby wyższej parlamentu rosyjskie-go; E. Woyniłłowicz, *op. cit.*, s. 120.

⁸¹ D.N. Szilow, *Frisz Eduard Wasilijewicz*, [w:] *Gosudarstwiennyj sowiet Rossijskoj impierii 1906–1917. Encyklopedia*, red. B.Ju. Iwanow, A.A. Komzolowa, I.S. Riachowskaja, Moskwa 2008, s. 297–298; H. Korwin-Milewski, *op. cit.*, s. 162, pisał, że Frisch w porównaniu z hrabią D.M. Sol-skim był „[...] nie młodszy, lecz więcej rzeźwy”; por. też D.N. Szilow, *Gosudarstwiennyje diejate-li...*, s. 775, który podaje, że po E.W. Frischu funkcję przewodniczącego Rady Państwa pełnili: Mi-chail Grigorjewicz Achimow (1907–1914), Iwan Jakowlewicz Gołubiew (1914 – lipiec 1915), Ana-tolij Nikolajewicz Kołomzin (1915 – styczeń 1917), Iwan Grigorjewicz Szczegłowitow (do 28 lute-go 1917). Hrabia S.Ju. Witte, *Iz archiwu S.Ju. Witte. Wspominanijsa*, t. 1: *Rasskazy w stenogra-ficznej zapisi*, kn. 2, S.[ankt]-Peterburg 2003, s. 735, podkreśla, że funkcje zarówno przewodni-czącego Rady Państwa, jak i jego zastępcy były funkcjami „[...] w wysokim stopniu honorowymi”.

⁸² W.A. Demin, *Uprazdnienije Gosudarstwiennowo sowieta*, [w:] *Gosudarstwiennyj sowiet Rossij-skoj impierii...*, s. 292.

⁸³ W.W. Szelochojaw, W.A. Demin, *Ot sostawitieliej*, [w:] *Gosudarstwiennyj sowiet Rossijskoj im-pierii...*, s. 4–5.

Bibliografia

Materiały źródłowe

- Jerofiejew N.D., *Rossijskaja monarchiczeskaja gosudarstwiennost' na poslednem etape swojej istorii 20 oktiabria 1894 g. – 3 marta 1917 g. Sbornik dokumentów*, Moskwa 2014.
- Kokowcow W.N., *Iz majewo proszłowo. Wospominanija 1903–1919*, t. 1, Moskwa 1992.
- [Kryżanowski S.Je.], *Wospominanija: iz bumag S.Je. Kryżanowskiego, poslednego gosudarstwiennogo sekretaria Rossijskoj impierii*, Sankt-Peterburg 2009.
- Mieszczerskij W.P., *Wospominanija*, Moskwa 2003.
- Naryszkina E.A., *Moi wospominanija. Pod włas'tju trech carej*, Moskwa 2014.
- [Romanow M.], *Dniewniki imperatora Nikolaja II 1894–1918*, t. 2: 1905–1918, cz. 1: 1905–1913, Moskwa 2013.
- Szipow D.N., *List do N.A. Szipowoj*, [w:] *Predstawitelnyje uczeżdzenija Rossijskoj impierii w 1906–1917 gg. Materiały pierliustracji Departamenta policji*, red. W.W. Szełochajew, Moskwa 2014.
- Wasiliczikow B.A., *Wspominanija*, Moskwa–Pskow 2003.
- Witte S.Ju., *Iz archiwa S.Ju. Witte. Wospominanija*, t. 1: *Rasskazy w stenograficzeskoj zapisi*, kn. 2, S.[ankt]-Peterburg 2003.
- [Witte S.Ju.], *Iz archiwa S.Ju. Witte. Wospominanija*, t. 2: *Rukopismiennyje zamietki*, S.[ankt]-Peterburg 2003.
- Woyniłłowicz E., *Wspomnienia 1847–1928*, cz. 1, Wilno 1931.

Opracowania

- Antonowa T., *Aleksandr Wasiliewicz Gołowin: „Liberal oznaczajet czelowieka, katoryj nie dopuskajet proizwoła ni nad drugimi, ni nad samim soboj...”*, [w:] *Rossijskij liberalizm: idei i liudi*, red. A.A. Kara-Murza, Moskwa 2004.
- Antonowa T., *Konstantin Nikolajewicz Romanow. „Obratit'sia k Rossiji, czto by ona sama soboju prawila...”*, [w:] *Rossijskij liberalizm: idei i liudi*, red. A.A. Kara-Murza, Moskwa 2007.
- Bazyłow L., *Dzieje Rosji 1801–1917*, Warszawa 1977.
- Daniewskij P.N., *Istorija obrazowanija Gosudarstwiennowo sowieta w Rossiji*, S.[ankt] Peterburg 1859.
- Demin W.A., *Gosudarstwiennaja duma Rossiji (1906–1917): Mechanizm funkcionirowanija*, Moskwa 1996.
- Demin W.A., *Wierchnijaja palata Rossijskoj impierii 1906–1917*, Moskwa 2006.
- Fiodorow W., *Aleksander I*, [w:] *Dynastia Romanowów*, red. A. Iskanderow, Warszawa 1993.
- Gołowin A.W., *Materiały dlia żiznieopisanija carewicza i wielikowo kniazia Konstantina Nikolajewicza*, Sankt-Peterburg 2006.
- Gosudarstwiennyj sowiet*, red. A. G. [sygn. nierozwiązana], M. L[ewenson], S.[ankt]-Peterburg 1907.
- Gosudarstwiennyj sowiet Rossijskoj impierii 1906–1917. Encyklopedia*, red. B.Ju. Iwanow, A.A. Komzolowa, I.S. Riachowskaja, Moskwa 2008.
- Gradowski A.D., *Naczała russkowo gosudarstwiennowo prawa*, t. 2: *Organy uprawlenija*, red. W.A. Tomsinow, Moskwa 2006.
- Grebielskij P., Mirwis A., *Dom Romanowych. Biograficzeskije swedenija o czlenach carstwowawszego doma, ich predkach i rodstwiennikach*, Sankt-Peterburg 1992.
- Heller M., *Historia Imperium Rosyjskiego*, Warszawa 2000.
- Isajew I.A., *Istorija gosudarstwa i prawa Rossiji*, Moskwa 2013.
- Iwanowa N.A., Żeltowa B.P., *Sostłownoje obščestwo Rossijskoj imperii (XVIII – naczało XX wieka)*, Moskwa 2009.
- Janicki A., *Kurlandia w latach 1795–1915. Z dziejów guberni i jej polskiej mniejszości*, Gdańsk 2011.
- Jefremowa N.N., *Ministerstwo justicii Rossijskoj impierii 1802–1917 gg.*, Moskwa 1983.
- Jundził Z., *Ustrój polityczny Imperium Rosyjskiego*, Londyn 1949.
- Jussila O., *Wielikoje Kniażestwo Finlandskoje 1809–1917*, Helsinki 2009.

- Jussila O., *Wielkie Księstwo Finlandii 1809–1917*, [w:] O. Jussila, S. Hentilä, J. Nevakivi, *Historia polityczna Finlandii 1809–1999*, t. B. Kojro, Kraków 2001.
- Kijas A., *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim 1805–1917*, Poznań 2005.
- Korf M.A., *Wasszestwije na prestol imperatora Nikolaja I*, Sankt Peterburg 1857.
- Korf M.A., *Żiżń grafa Speranskowo*, Moskwa 2014.
- Korwin-Milewski H., *Siedemdziesiąt lat wspomnień (1855–1925)*, Warszawa 1993.
- Lincoln W.B., *Mikołaj I*, Warszawa 1988.
- Liven D., *Rossija protiv Napoleona: Borba za Europu 1807–1814*, pier. A.Ju. Pietrow, Moskwa 2012 (oryg. *Russia against Napoleon. The battle for Europe 1807 to 1814*, Allen Lane 2009).
- Maciejewski T., *Historia administracji i myśli administracyjnej. Czasy nowożytne i współczesne (XVI–XX w.)*, Warszawa 2013.
- Manifest. „Obrazowanie Gosudarstwiennowo Sowietu”*, [w:] *Zakonodatelstwo imperatora Aleksandra I. 1801–1811 gody*, red. W.A. Tomsinow, Moskwa 2011.
- Martynow S.D., *Gosudarstwo i ekonomika. Sistema Witte*, Sankt-Peterburg 2002.
- Mironienko S.W., *Samodzierżawie i reformy. Politiczeskaja borba w Rossiji w naczale XIX w.*, Moskwa 1989.
- Mironow B.N., *Socialnaja istoria Rossiji pierioda imperii (XVIII – naczalo XX w.). Genezis licznosti, demokraticheskoi sem’ji, graždanskowo obščestwa i prawowo gosudarstwa*, t. 1, S.[ankt]-Peterburg 1999.
- Murzanow N.A., *Tatiszczew Aleksandr Aleksandrowicz*, [w:] *idem, Słownik russkich senatorow 1711–1917 gg. Materialy dla biografij*, S.[ankt]-Peterburg 2011.
- Pawłow S.B., *Opyt pierwoj rewolucyj: Rossija 1900–1907*, Moskwa 2008.
- Pipes R., *Rewolucja rosyjska*, tł. T. Szafar, Warszawa 1994.
- Pisarkowa A.F., *Gorodskije reformy w Rossiji i Moskowskaja дума*, Moskwa 2010.
- Połowcow A.A., *Dniewnik gosudarstwiennowo sekretaria w dwuch tomach*, t. 1: 1883–1886, Moskwa 2005.
- Połunow A.Ju., *K.P. Pobedonoscew w obščestwiennowo-politicheskoi i duchownoj žiżni Rossiji*, Moskwa 2010.
- „Prawitel’stwiennij Wiestnik” 1906 z 28 IV 1906, nr 94.
- Repnikow A.W., *Konserwatiwnyje modeli rossijskoj gosudarstwiennosti*, Moskwa 2014.
- [Romanow N.M.], *Imperator Aleksandr I. Biografia*, Moskwa 2010.
- Seredonin S.M., *Graf M.M. Speranskij. Oczerk gosudarstwiennoi diejatelnosti*, Sankt Peterburg 1909.
- Slepniew I.N., *Put’ S.Ju. Witte*, [w:] *Na izłomie epoch: wkład S.Ju. Witte w razwitiie rossijskoj gosudarstwiennosti. Issledowanija i publikacii*, t. 2: *S.Ju. Witte i jewo sowremenniki*, red. B.W. Ananicz, R.Sz. Ganelin, Sankt Peterburg 2014.
- Smirnow A.F., *Gosudarstwennaja дума Rossijskoj imperii 1906–1917. Istoriko-prawowoj oczerk*, Moskwa 1998.
- Speranski M.M., *Wwedenije k ułożeniu gosudarstwiennych zakonow. Plan wseobščezwo gosudarstwiennowo obrazowanija*, [w:] M.M. Speranski, *O korenych zakonach gosudarstwa*, Moskwa 2015.
- Szczegłłow W.G., *Gosudarstwiennij sowiet w Rossiji w pierwoj wiek jewo obrazowanija i diejatel’nosti (30 marta 1810 – 1901 goda). Istoriko-juridicheskij oczerk*, Jarosław 1903.
- Szczerbatow A.P., *General’feldmarszał kniaź Paskiewicz. Jewo žizn i dejatielnost’*, t. 5: 1832–1847 gg., S.[ankt]-Peterburg 1896.
- Szczerbatow A.P., *General’feldmarszał kniaź Paskiewicz, Jewo žizn i diejatielnost’*. Priloženija k piatomu tomu. 1832–1847 gg, S.[ankt]-Peterburg 1896.
- Szczerbatow A.P., *Rządy księcia Paskiewicza w Królestwie Polskim (1832–1847)*, Warszawa 1900.
- Szepielow L.Je., *Czinownyj mir Rossiji XVIII – naczalo XX w.*, Sankt-Peterburg 2001.
- Szilder N.K., *Imperator Aleksandr pierwoj. Jewo žizn i carstwowanije*, t. 2–3, Moskwa 2008.
- Szilder N.K., *Imperator Nikolaj I. Jewo žizn i carstwowanije*, Moskwa 2008.
- Sziłow D.N., *Gosudarstwiennyje diejатели Rossijskoj imperii 1802–1917. Biobibliograficheskij spravocznik*, S.[ankt]-Peterburg 2001.
- Sziłow D.N., *Wospominanija i dumy o pierieżitom*, Moskwa 2007.
- Sziłow D.N., Kuźmin Ju.A., *Czleny Gosudarstwiennowo sowieta Rossijskoj impierii 1801–1906. Biobibliograficheskij spravocznik*, S.[ankt]-Peterburg 2007.

- Szordykowska B., *Finlandia w polityce caratu w latach 1899–1914. Problemy rusyfikacji i unifikacji*, Gdańsk 1994.
- Szpopper D., *Kwestia chłopska w Cesarstwie Rosyjskim oraz w Królestwie Polskim w dobie panowania Aleksandra I*, [w:] *System polityczny, prawo, konstytucja i ustroj Królestwa Polskiego. W przededniu dwusetnej rocznicy powstania unii rosyjsko-polskiej*, red. L. Mażewski, Radzymin 2013.
- Szpopper D., *Sukcesorzy Wielkiego Księstwa. Myśl polityczna i działalność konserwatystów polskich na ziemiach litewsko-białoruskich w latach 1904–1939*, Gdańsk 1999.
- Szpopper D., *Szlachta polska wobec kwestii samorządów ziemskich w guberniach zachodnich Imperium Rosyjskiego przed 1914 rokiem*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2002, t. 8.
- Taranowski T., *Historia prawa rosyjskiego*, cz. 1: *Historia ustroju państwowego*, Lwów 1928.
- Tatischev S.S., *Imperator Aleksander II. Jewo żiżń i carstwowanije*, t. 1, S.[ankt]-Peterburg 1911.
- Tomsinow W.A., *Swietilo rossijskoj biurokratii. Istoricejskij portret M.M. Speranskowo*, Moskwa 2013.
- Tomsinow W.A., *Wremennik. Istoriceskij portret A.A. Arakczajewa*, Moskwa 2013.
- Wieczorkiewicz P., *Polacy w petersburskiej Radzie Państwa 1906–1914*, [w:] *Losy Polaków w XIX–XX w. Studia ofiarowane Profesorowi Stefanowi Kieniewiczowi w osiemdziesiątą rocznicę Jego urodzin*, red. B. Grochulska, J. Skowronek, Warszawa 1987.
- Zacharow W.W., Isajew I.A., Łapina O.G., Sałytkowa S.A., *1150 let rossijskoj gosudarstwiennosti. Ewolucija prawa i prawowych institutow w istorii rossijskoj gosudarstwiennosti*, Moskwa 2012.
- Zajonczkowskij P.A., *Prawitelstwiennyj aparat samodzierżawnoj Rossiji w XIX w.*, Moskwa 1978.
- Zawiałowa L., Orłow K., *Wielikij kniaź Konstantin Nikołajewicz i wielikije kniazia Konstantinowiczi. Istorija semji*, Sankt-Peterburg 2009.

THE COUNCIL OF STATE (1810–1917). FROM A SUBSIDIARY AUTHORITY
OF RUSSIAN EMPERORS TO THE UPPER HOUSE OF PARLIAMENT

Abstract: The article is devoted to the Council of State (*Gosudarstvenny soviet*) of the Russian Empire. The author presents an evolution of the state authority. Over the years of its operation it played the role of institution that advised the emperor on the legislative matters. A very important moment in the history of this institution was 1906, when the authority became the upper house of the Russian parliament. In this article the author presents the structure of the State Council and its staff composition, including participation of Poles and Lithuanians in its work.

Key words: RUSSIAN EMPIRE, COUNCIL OF STATE, UPPER-HOUSE OF PARLIAMENT

